

Araştırma Makalesi • Research Article

Some Principles for Determining the Norms of Kurdish Orthography

Zülküf Ergün*

Abstract: In the 20th century, some studies on Kurdish orthography were conducted, but due to the fragmentation of Kurdish society and the lack of systematic and centralized studies, many issues remain unresolved. Today, although Kurmanc Kurds mostly accept the Celadet Bedirhan model as a source of reference, there is no complete consistency in this model and not all spelling problems have been resolved. Therefore, since the 1980s, some studies on Kurdish orthography have been carried out and new suggestions have been presented. However, not all problems have been solved. In this paper, we present our proposals for 15 Kurdish spelling rules based on the principles of functionality, facility, consistency, origenism and economicism. Some of the spelling rules discussed in this article have not been discussed in previous studies, while others have caused contradictions and conflicts in these studies. In this study, we present our suggestions on the undiscussed issues on the one hand, and on the controversial and contradictory issues on the other hand, we make our choice and state the reasons for this choice within the framework of these principles.

Keywords: Ortography, Functionality, Consistency, Origenism, Economicism.

Pêşnîyazkirina Çend Prensîbên Dîyarkirina Normên Rênivîsa Kurdî

Kurte: Di sed sala 20ê da li ser rênivîsa kurdî hin kar hatibin kirin jî ji ber parçebûna civaka kurdî û nebûna xebatên sistematîk ên navendî gelek mijar çaresernekirî mane. Herçend îro modela Celadet Bedirhanî ji bo piraniya kurdên kurmanc bibe çavkanîya referansê jî ne di vê modelê da hevgerîyeke temam heye ne jî hemû kêşeyên rênivîsê hatine çareser kirin. Ji ber vê jî salên 1980yan û vir ve li ser rênivîsa kurdî hin xebatên tîn kirin û pêşnîyazên nû tîn kirin. Tevî vê dîsa jî hemû kêşeyên rênivîsê nehatine çareser kirin. Em di vê xebatê da xwe dispêrin çend prensîbên mîna bikarberî, hêsankarî, hevgerî, rehparêzî û sivikkirinê û ji bo çareser kirina 15 rêzîkên rênivîsa kurdî pêşnîyazên xwe dixine rû. Hinek rêzîkên rênivîsê ku di vê gotarê da hatine gotûbêj kirin di xebatên berê da nehatine destnîşankirin hinek jî di van xebatan da bûne sedema dijberî û nakokîyan. Em di vê xebatê da bi piştbestina prensîbên navborî ji aliyekî ve ji bo xalên gengeşenekerî pêşnîyazên xwe dixin rû ji aliyê din ve di xalên gengeşerbar û nakok da hîlbijartinekê dikin û sedemên vê hîlbijartinê li dor van prensîban destnîşan dikin.

Bêjeyên Sereke: Rênivîs, Bikarberî, Hevgerî, Rehparêzî, Sivikkirin.

Kürtçe Yazım Normlarına Dair Birkaç İlke Önerisi

Öz: 20. yüzyılda Kürtçe imla üzerine bazı çalışmalar yapılsa da Kürt toplumunun parçalılığı ve sistematik ve merkezi çalışmaların olmamasından dolayı birçok konu çözümsüz kalır. Bugün her ne kadar Kurmanc Kürtleri çoğunlukla Celadet Bedirhan modelini referans kaynağı olarak kabul etseler de bu modelde tam bir tutarlılık olmadığı gibi bütün imla sorunları da çözüme kavuşturulabilmiş değildir. Bundan dolayı 1980'li yıllardan bu yana Kürtçe imla üzerine bazı çalışmalar yapılmakta ve yeni öneriler sunulmaktadır. Bununla birlikte yine de bütün sorunlar çözülmüş değildir. Bu çalışmada işlevsellik, kolaylık, tutarlılık, kökencilik ve ekonomiklik gibi ilkelere dayanarak 15 Kürtçe yazım kuralı hakkında önerilerimizi sunuyoruz. Bu makalede tartışılan bazı yazım

Cite as/ Atif: Ergün, Z. (2025). Some principles for determining the norms of Kurdish orthography. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 332–362. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1617783>

Received/Geliş: 11 Jan/Ocak 2025

Accepted/Kabul: 26 Mar/Mart 2025

Published/Yayın: 30 Apr/Nisan 2025

kuralları daha önceki çalışmalarda tartışılmamışken bazıları da bu çalışmalarda karşıtlık ve çelişkilere sebep olan kurallardan oluşmaktadır. Biz bu çalışmada adı geçen ilkelere dayanarak bir yandan tartışılmamış konular hakkında önerilerimizi sunarken diğer yandan tartışmalı ve çelişkili konularda seçimimizi yapıp bu ilkeler çerçevesinde bu seçimin nedenlerini belirtiyoruz.

Anahtar Kelimeler: İmla, İşlevsellik, Tutarlılık, Kökencilik, Ekonomiklik.

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kürt Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8784-5636, zulkufergun80@gmail.com

Introduction

Spelling is determined for the purpose of standardizing writing and is one of the most important goals of language planning. The existence of regular orthographic norms is necessary both for facilitating comprehension and reading and for eliminating semantic and morphological ambiguities. Thus, communication between speakers of the language is strengthened and a clear and understandable communication ground is provided in all areas of life around these common norms of the written language. This, in turn, supports the written language in terms of carrying and conveying information and establishes this important role of language on a more solid basis.

Since the Kurmanji Kurdish has been written with three different alphabets in several countries since the 20th century, it has been written with several orthographic models. Therefore, no orthographic consensus has been achieved among its speakers until now. Today, although the model of Celadet Bedirhan is mostly used among Kurmanji speakers, there is no complete consistency in this model itself, and many norms of this model have been changed and reformed over time. Nevertheless, there are still complex issues that remain unresolved. While some articles and books written since the 1980s have made some suggestions on these issues, many issues have either not been raised at all or have not been resolved. It can even be said that some issues have caused even greater confusion.

Undoubtedly, there are many problems to be solved in determining the Kurdish orthography. For one thing, the process of Kurdish language planning has not reached a mature stage and there is a strong transitivity between spoken and written language. Therefore, language users often prefer to write according to their own dialect. This leads to the introduction of biform systems into the written language and norm inconsistency. This phenomenon occurs not only in the spelling of words, but sometimes also at the level of grammatical norms. Some principles are needed to resolve such issues and to ensure that one is preferred over the other.

In this article, we propose some suggestions for the resolution of such issues in Kurdish orthography based on the principles of functionality, facility, consistency, origenism and economicism, and we bring to the attention of language planners and speakers our suggestions on some ambiguous and unresolved issues of Kurdish orthography based on these principles. In our opinion, these principles will help to make the Kurdish language more understandable, to elaborate the meaning of the language, to facilitate its teaching, and to make it easier to read fluently. Thus, speakers of the language will have no difficulty in reading, comprehension and interpretation. It is worth emphasizing that some of the proposals in this study have never been discussed before and some of them have led to conflicts and contradictions in previous studies. In this study, based on the aforementioned principles, we present our suggestions on the undiscussed issues, and on the contradictory issues, we state our choice and the reasons for this choice.

Objective

Language planning is an important task for the development and revival of a language, and orthography is an important branch of this field. Since 1932, Kurmanji Kurdish has been written in the

Latin alphabet, and practical steps regarding the spelling of this alphabet have begun since then. Although Celadet Bedirhan did language planning work on the alphabet, grammar and dictionary, he did not do any theoretical work on orthography and his work on orthography was limited to practice. After the establishment of the Kurdish Institute in Paris, although some changes were made in this orthography, which was based on practice, no comprehensive study was conducted in this field. Although some studies emerged after 1997, there are still many unresolved issues. This study has been prepared with the aim of discussing and resolving such issues and offers new suggestions on some issues.

Method

This study discusses some Kurdish orthographic norms within the framework of the principles of functionality, facility, consistency, originism and economicism. These principles are important pillars that form the background of the orthographic issue and are more or less taken into account in all languages. When the principles and purposes of orthography are not defined, the choice of orthographic norms becomes arbitrary and agreement on common norms becomes difficult. In this study, we compare the two main branches of Kurmanji Kurdish, Northern-Western Kurmanji and Botan-Behdinan Kurmanji, and state our preferences on these systems within the framework of the above principles. In addition, in this study, we take three studies of Kurdish orthography as a basis. Of these studies, Arif Zêrevan's study was published in 1997, Mistefa Aydoğan's study was published in 2012 and the study of the Kurmanji Study Group of the Mesopotamia Foundation was published in 2019. On this basis, we use the methods of description, comparison and analysis in this study.

Functionality and Facility

If there are two equivalent systems for the same phenomenon in a language, their functionality should be taken into account in their selection for written language. Therefore, whichever of these systems and forms serves clarity of meaning and elaboration of language should be chosen and language planners should take this as a basis. Due to the large number of dialects and sub-dialects of Kurdish and the lack of a common written language, many biform systems have settled into the language over time. In our opinion, the principles of functionality and facility should be followed in the selection of these biforms in order to ensure simplicity and breadth of meaning together. According to our findings, issues such as the oblique form of number names, the oblique use of passive and active verbs, the negation suffix of the imperative mood and the repetition of oblique suffixes fall into this category and should be resolved according to these principles.

Oblique Case of Number Names

The oblique case of number names is one of the equivalent systems and appears in two forms in Kurmanji. In this respect, the same system is used from Botan to Behdinan and another system is used from Northern Kurmanji to Western Kurmanji. In the Northern and Western systems, one and all numbers ending with one take the oblique suffix (-ê), numbers from two to nineteen take the plural oblique suffix (-an), and all tens, hundreds, thousands, millions and “nîv” (half) except ten take the masculine oblique suffix (-î). However, if another number is used in front of the numbers of tens, hundreds, thousands and millions, these numbers are influenced by the first numbers and take the oblique suffix accordingly. Just like in the examples “ji du hezar**an**, ji bîst hezar**î**, ji yek û nîv**ê**”, the oblique suffixes added to the names of numbers are influenced by the numbers preceding the numbers “hezar” and “nîv”.

Due to the sheer number of details of this system, the Kurmanji Study Group of the Mesopotamia Foundation had to explain it in twelve articles (2019, pp. 181-185). This is also clear evidence of the pedagogical difficulty of this system. Despite the many details of this system, since Celadet Bedirhan

accepted this system and used it in his publications, this system is followed in the publications of Northern, Western and Diaspora Kurds.

In the face of this difficulty and multiplicity of rules, the Botan and Behdinan system is quite easy. Because in this system, all number names are considered feminine and are made oblique with the suffix “-ê”. Moreover, no matter how many number names there are and no matter what number they end with, they are always obliqueized with “-ê”, not “-an”, since they are considered as single numbers. The only exception to this system is that when a number is preceded by a number in tens, hundreds, thousands and millions, the suffix “-an” is used instead of “-ê” due to the plurality of these numbers. This simple system is already used in all the publications and schoolbooks of the Behdinan region, as well as in the publications of some writers from Colemerg and Cizir. As a representative of this region, Arif Zêrevan recommends this system in his own work (1997, pp. 72-74). It is useful to examine the following examples to compare these two systems:

Oblique use of number names in the Northern and Western system

Ew di 1941ê da çûye Amedê.

Bavê min di 1984an da çûye ber dilovanîya Xwedê.

Cegerxwîn di 1900î da ji dayik bûye.

Em nîvî dixwazin.

Ew du hezaran dixwaze.

Ez bîst hezar dolarî dixwazim.

Oblique use of number names in the Botan and Behdinan system

Ew di 1941ê da çûye Amedê.

Bavê min di 1984ê da çûye ber dilovanîya Xwedê.

Cegerxwîn di 1900ê da ji dayik bûye.

Em nîvê dixwazin.

Ew du hezaran dixwaze.

Ez bîst hezar dolaran dixwazim.

Apart from this obvious simplicity of the Botan and Behdinan system, it should be noted that this system is also more functional in terms of linguistic elaboration. This situation is clearly seen in the oblique use of the decimal number name. In the Northern and Western systems, if a number ends in ten, it receives the suffix “-an”, while if it ends in twenty, thirty, forty, fifty, sixty, seventy, eighty and ninety, it receives the suffix “-î”. In the Botan and Behdinan system, on the other hand, this binary usage does not exist and all numbers take the oblique suffix “-ê” without exception. Therefore, when we want to create a morphological difference between the numbers ending in ten with the help of oblique suffixes and each of the ten numbers that make up the decimal system, the Botan and Behdinan system seems to be more favorable. Thus, the examples “di 1910ê da” û “di 1910an da” will express two different things in terms of meaning. As a result, the example “di 1910an da” will be given a new meaning different from the Northern and Western systems, and will include all ten consecutive numbers from 1910 to 1919. Due to this favorable structure of the Botan and Behdinan system, a morphological difference will also be obtained in accordance with the semantic difference. In addition, the morphological similarity will prevent semantic ambiguity.

Ew di 1910an da hat Parîsê. (Northern and Western system)

Ew di 1910an da li Parîsê maye. (From 1910 to 1919)

Ew di 1910ê da hat Parîsê. (Botan and Behdînan system)

Ew di 1910an da li Parîsê maye. (From 1910 to 1919)

Oblique Use of Passive and Causative Verbs

When Serhed and Caucasus Kurds use verbs in passive and causative forms, they use them obliquely like other nouns. In this case, they attribute basic verb properties to the auxiliary verbs “hatin” and “dan” and use the passive and causative verbs as nouns. In fact, the elements that make up such verbs are complementary in terms of meaning and cannot be considered separately from each other. In this case, in addition to the unnecessary use of oblique suffixes, there is also the possibility of confusing the constituent elements of the sentence. Apart from these general drawbacks, in some cases these uses cause semantic ambiguity. In order to avoid such a situation, passive and causative verbs should not be used obliquely.

Ew hat xwarin.

Ew hat xwarinê.

In the first example, the words “hat xwarin” form the passive verb as a whole and are unified in meaning and structure. However, in the second example, “hat” and “xwarin” are two different words in terms of function and meaning. In this case, “ew” in the example means that the subject came to eat, while “hatin” is the main verb and “xwarinê” is the object. Apart from ambiguity of meaning, such a usage also leads to confusion of the elements of the sentence. Because in Kurmanji, indirect objects in the directive function are used in an inflected form after verbs. In this case, following the Serhed and Caucasian system, these two separate elements are confused. In the second example above, “hat” is the main verb and “xwarin” is its indirect object. It is worth noting that this is an exception to Kurdish syntax, and only in such cases are indirect objects used after verbs. Therefore, when we use the verb “xwarin” in the passive form, as in the example above, and when we use it in the oblique case, as in the Serhed and Caucasian system, it is obvious that the verb and the object will be confused. This clearly shows that when the rule that verbs should not be used in the inflected form is not followed, it leads to semantic ambiguity and semantic complexity. In order to prevent this, this phenomenon, which has almost become an established rule in written language, should also be applied by the users of these regions and such verbs should never be used in oblique form.

Ev hat birîn. (Ev: subject, hat birîn: predicate)

Ev hat birînê. (Ev: subject, hat: predicate, birînê: indirect object)

Negative Imperative Mood

In spoken Kurmanji, the negative of the imperative mood is made with both the prefix “me-” and the prefix “ne-”. In contrast, in the Sorani and Zazaki dialects of Kurdish, and in languages belonging to the same language family such as Persian, only the prefix “me-” is used for this case. Therefore, although both forms are used in spoken Kurmanji, it would be more appropriate to prefer “me-” for the written language. By preferring this form, consistency between the dialects of Kurdish will be ensured and a morphological difference will be achieved between the negative imperative mood and the subjunctive moods. Considering that “me-” is consistently preferred in the classical texts of Kurmanji, it would be more appropriate for contemporary writers to follow this standardized rule, not according to their own dialects, but by following this tradition.

Namê ‘enberşikenê bêti ji ‘enber meke behs (Cizîrî, 2010, pp. 59) (Negative imperative mood)

Mutriban da nekevin çengê ji çeng (Cizîrî, 2010, pp. 276) (Negative subjunctive mood)

Dîn çû neket bi dest me dînar (Xanî, 2022, pp. 43) (Negative of the past tense)

Ew dê negirin li min çu herfan (Xanî, 2022, pp. 53) (Negative future tense)

Ya Reb! Mede destê xelqê nasaz (Xanî, 2022, pp. 53) (Negative imperative mood)

As can be seen from these examples, when we prefer “me-” for the negative imperative mood, we will formally separate the negative imperative mood from other tenses without focusing on meaning and other elements, and there will be no semantic and morphological ambiguity.

Repetition of Oblique Affixes

In Kurdish, oblique suffixes not only make nouns oblique but also indicate their gender and number. Therefore, when nouns are used in the oblique case one after the other, if there is a thousand correspondences between them in terms of gender and number, it will be sufficient to use the oblique suffix only at the end of the last noun and there will be no need to use the same suffix repeatedly after each noun.

Em xîyar û bacanan dikirin.

Ew Zeyneb û Şîlanê dinase.

Em ji bo dîtina vî mar û gurî hatin bexçeyê ajelan.

Since both nouns are plural in the first example and the nouns used in the other examples are singular and identical in gender, there is no need to use the same suffix at the end of each noun. In this case, it is clear that the repetition of oblique suffixes would harm the fluency of the language. If there is no consistency in number, each noun should be used with its own oblique suffix. This usage will both eliminate ambiguity in meaning and better demonstrate the functionality of the language.

Em zebeşekê û hinek alûcan dikirin.

Furthermore, if the consecutive nouns are the same in number but different in gender, as Zêrevan points out, these nouns do not need to take different oblique suffixes and the oblique suffix should be used according to the gender of the last noun. It should be noted that, with exceptions such as the word “dar”, gender suffixes do not cause any semantic problems. Apart from that, not repeating such oblique suffixes would also contribute to the fluency of the language.

Ez hesp û mehîne dibînim.

Ew mehîn û hespî dibînim (Zêrevan, 1997, pp. 83).

Ew Ferhad û Şîrîne dinase.

Consistency

Consistency is an important principle of orthography. Violation of this principle causes the writing system to become confusing and difficult, as well as increasing the number of exceptions. This is a big problem for language teaching and education. Therefore, when those who set the spelling rules set a rule, they should avoid exception rules without a logical reason and should apply the set rule in a standardized manner. According to our findings, the spelling of the attributive suffixes of singular indefinite nouns, the oblique form of language nouns, the confusion of the functions of the suffix “-an”, the spelling of the word “her”, the spelling of the verbs “çê kirin” and “çê bûn”, and the gender suffix of the noun “xelk/xelq” are the most important examples within the scope of the principle of consistency, and these examples have caused disagreement and confusion in Kurdish orthography.

Izafe Affixes of Singular Indefinite Nouns

In spoken language, the izafe suffixes of singular indefinite singular nouns are used in three different ways. Celadet Bedirhan prefers the variant that has undergone a sound change. In this variant, masculine and singular indefinite nouns are suffixed with “-î” and feminine and singular indefinite nouns are suffixed with “-e”. In this way, the variant with sound changes for both genders is consistently accepted and has become a convention in the written language. In the Behdinan region, on the other hand, the suffixes “-ê” for masculine nouns and “-a” for feminine nouns are used in both cases, with no distinction made between the suffixes for definite singular nouns and indefinite singular nouns.

Although these two preferences are different, there is a consistency between them. In some regions, however, this consistency is not observed among Kurmanji speakers. Accordingly, while the suffix “-a” is used in feminine names for definite and indefinite singular nouns in the same way as in the Behdinan region, this consistency is violated in masculine names by using the suffix “-ê” for the attribution of definite nouns and “-î” for the attribution of indefinite nouns, just as Celadet Bedirhan accepts. We can see these three forms on these examples:

Behdinan form

Definite nouns

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlkê xweşik e.

Indefinite nouns

Amed bajarekê mezin e.

Beybûn kulîlkekê xweşik e.

Mixed form

Definite nouns

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlkê xweşik e.

Indefinite nouns

Amed bajarekî mezin e.

Beybûn kulîlkekê xweşik e.

Phonetic form

Definite nouns

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlkê xweşik e.

Indefinite nouns

Amed bajarekî mezin e.

Beybûn kulîlkekê xweşik e.

Due to Celadet Bedirhan's influence, until today, Kurds in the Northern, Western and Diaspora have consistently used the singular indefinite singular nouns' izafe suffixes based on Celadet Bedirhan's phonetically altered system. Despite this widespread and established situation, in order to preserve the origin of the Izafe suffixes, Mistefa Aydoğan suggests the use of the Behdinan region in his work titled *Rêbera Rastnivîsînê*, claiming that this is more practical and correct (2012, pp. 170-172). Although these two preferences are consistent in themselves, the Mesopotamia Foundation Study Group breaks this consistency by turning to a third, more localized model. Accordingly, while the change of sound is accepted in the singular and indefinite suffixes of masculine nouns, this change is not taken into account in feminine nouns, thus breaking this harmony (2019, pp. 133-135). Although the Kurmanji Study Group accepts Celadet Bedirhan's model as the second standard and bases its first choice on the current practice in a certain region, it takes a decision contrary to the principle of consistency with this proposal and introduces a third model into the Kurdish written language. In our opinion, since the singular indefinite singular suffix “-î” is in common use among most Kurmanji speakers, this consistency should be maintained by using the singular indefinite singular suffix “-î” for feminine nouns in the same way as Bedirhan's model.

Oblique Usage of Language Names

The oblique use of language names, like the izafe suffix of singular indefinite nouns, has caused confusion and double standardization both among Kurdish speakers and in the written language. When we look at this issue from the point of view of meaning and word class, it should be noted that language nouns are masculine, and as such, like other masculine nouns, they should take oblique suffixes in the oblique case. However, due to a morphological situation, these nouns do not use the oblique case as an exception among most Kurmanji speakers, as they take the relative “-î”. Although language names are used obliquely on their own in Behdînan, Hakkari and Botan regions, they are not used obliquely as adverbial phrases when they are used for phrases or when they are used with prepositions as they are in other regions. This means that language names show an exceptional situation in terms of oblique case. Although this exception has become a general rule in many regions, in some regions they do not complete the process and are used in a double standardized way. Although Arif Zêrevan, as a representative of this second region, does not address this issue in his own work, as a general tendency in his region, he uses these nouns in the oblique case on their own and uses them as adjectives by using them in the nominative form in a phrase. This shows that in regions that use language names obliquely, these names are used both as nouns and adjectives. It is clear that this usage causes confusion. The following examples are noteworthy for showing this double standard.

Kurtekên adetî di kurdiyê de hêj baş rûneniştine (Zêrevan, 1997, pp. 91).

Zimanê kurdî hêj zimanekê zêndî ye (Zêrevan, 1997, pp. 11).

Mistefa Aydoğan and the Kurmanji Study Group, like Zêrevan, do not discuss this issue at all and do not standardize it, and in practice they use it in the oblique form on their own, while in adverbial phrases they use it in the nominative and in phrases they arbitrarily use it sometimes in the oblique and sometimes in the nominative.

(...) dê bersiva wê hewcedariya girîng bide ku di warê standardîzebûna zimanê kurdî de heye (Aydoğan, 2012, pp. 5).

Herfên alfabeya kurmançiyê (Aydoğan, 2012, pp. 26).

(...) lê berginda vî dengî di alfabeya îngilîzî de tune ye (Aydoğan, 2012, pp. 29).

Navê rojan, di kurmançiyê de bi awayekê giştî bi hûrdekan dest pê dikin (Aydoğan, 2012, pp. 55).

(...) ji bo her kesê ku bi kurmançî binivîse bibe çavkanî (...) (Aydoğan, 2012, pp. 5).

Di alfabeya kurmançiyê da 31 tîp hene (KK, 2019, pp. 19).

Wekî dihê zanîn, hemû zimanên cîhanê bi alfabeya latînî nahên nivîsîn (KK, 2019, pp. 58).

Ji bo nivîsîna kurmançiyê rêya herî baş ew e ku... (KK, 2019, pp. 58).

Despite this double standard and confusion, language names in Northern and Western Kurdish are consistently never used in the oblique form and are used as adjectives. Although there are a few oblique uses in the *Hawar* magazine, Celadet Bedirhan and Kamiran Bedirhan generally do not use language names in the oblique form in their publications, and they use Northern and Western Kurdish in their writing. In our opinion, in order to avoid this confusion and inconsistency, it would be useful to make an exception for language names in the oblique case and use them in the nominative case everywhere, just like adjectives. In this way, not only in certain situations, but also in all situations, language names can be used in the nominative case like adjectives, which is both consistent and easier to follow. When this view is accepted, language nouns should be used as in the examples below.

Ji zimanê kurdî hez dikim.

Ji kurdî hez dikim.

Bi kurdî diaxivim.

Confusing the Different Tasks of the Suffix “-An”

The suffix “-an” is basically a plural oblique case suffix and in this respect it assumes the inflectional function. However, sometimes it also assumes the derivational function and is used to derive names of tribes, places, organizations and people. In these examples, the plural oblique suffix moves away from its function and adds new meanings to the words it comes as a derivational suffix. Therefore, in accordance with the new meanings and references of these words, they should receive the appropriate oblique suffix where the oblique case is obligatory, and the first role of the suffix “-an” should be taken into account.

Although Celadet Bedirhan, as the first person to set orthographic norms in the Latin alphabet, states that the suffix “-an” derives tribal and other names and gives the example of the oblique use of “gul+an” in the example of “meha gulanê”, he uses tribal and place names derived by “-an” in the nominative form even in oblique cases, taking into account their usage among the people. For this, he gives the examples of “Ez ji Botan tēm” and “Ez çûme Xerzan” (Ali Bedir Han-Lescot, 2004, pp. 96) and never uses such names in oblique form in his publications.

In our opinion, since the suffix “-an” in such words is removed from its original and primary function, adds a new meaning to the word it comes from, and since many people do not remember their formation when using them, not using them in the oblique form would be a violation of the oblique system of Kurdish. Therefore, in line with the opinions of Mistefa Aydogan (2012, pp. 161-164) and the Kurmanji Study Group (2019, pp. 125), we believe that such words should be used in the oblique case and should be based on their new meaning and receive the appropriate oblique suffix according to this new meaning. This would support the coherence and consistency of Kurdish grammatical nomes and facilitate ji teaching.

Ez dê meha gulanê biçim Hewlêrê. (gul+an+ê)

Em ji Duhokê çûn Şêxanê. (Şêx+an+ê)

Mîranî ez dîtîm. (Mîr+an+î)

Spelling of the Word “Her”

In Kurdish, the word “her” is a meaningful word in its own right, often used as an adjective and sometimes as an adverb. Since *Hawar*, there is clear confusion in the use of this word. Although the word is usually written separately, especially when used with number names, it is sometimes written contiguously, with the exception of when used with “du”. This confusion is also seen in Kurdish publications in the diaspora. In these publications, the word “her” is always written contiguously with “du” but separately when used with other numbers, although there is no logical explanation for this. The same situation is repeated in Arif Zêrevan's *Bingehên Rastnivîsandîna Kurdiyê* without any logical explanation. In our opinion, such a usage clearly violates the principle of consistency and there is no need to make such an exception. For this reason, the word “her” should always be written separately, as shown in the examples below.

Her du xwendekar jî jêhatî bûn.

Ez her sêyan jî dinasim.

Em her gav tên bazarê.

Apart from number nouns, the same inconsistency is observed when the word “every” is used with other words and is sometimes written separately and sometimes contiguously. In this example, as in all other compound nouns, if the word “her” is fused with another word in terms of meaning and function, they should be written contiguously, but if this is not the case, they should be written

separately. In this respect, the conjunctions “herçend, herweha, herçiqas”, the preposition “herwek” and the adverb “hertim” should be written contiguously because they have undergone a change in terms of meaning and function; but apart from such examples, the word “every” should always be written separately.

Herçend hûn hatibin jî ez nayê.

Herçiqas min got jî ew nehat.

Ez vê qebûl nakim herweha nahêlim zimandirêjî bike.

Tu jî herwek min binivîse.

Ez hertim bêrîya te dikim.

Spelling of the Verbs “Çê kirin” and “Çê bûn”

According to Celadet Bedirhan, “as a general rule in the spelling of words, each word should be written separately” (1941, pp. 11). Therefore, it has been the established norm since his time to this day that the words forming compound and phrasal verbs are written separately from each other. Despite this observation, Celadet Bedirhan does not follow this rule in the examples of the verbs “çê kirin” and “çê bûn” and writes these verbs contiguously. In the following years, Reşo Zilan, in order to justify this, considered “çê” as a prefix and considered these verbs as derived verbs (2006, pp. 453-454). It is clear that “çê” is not a prefix. If it were a prefix, it would be used to derive verbs in other examples besides these two. In addition, the auxiliary verbs “kirin” and “bûn” are used to verbize many nouns and adjectives, and transitive and intransitive compound verbs are formed from these nouns and adjectives. It should also be noted that in Kurdish, “çê” is used as an adjective on its own and is included in dictionaries as an independent word (Farqîni, 2022, pp. 466). Therefore, it should be kept in mind that a noun such as “çêyî”, meaning goodness, is derived from this adjective.

Some proponents of writing these compound verbs contiguously, when they are unable to prove that “çê” is a prefix, turn to the meaning and use metaphorical usage as a reason for writing them contiguously. When we attribute the rule of contiguous writing to such a reason, we not only violate the rule of separate writing of compound verbs, but we also cause another inconsistency in another respect. If we make figurative meaning the rule of contiguous writing of compound verbs, we would have to write many verbs other than these verbs, such as “sor kirin” and “ron kirin”, which have moved away from their basic meaning, as contiguous. This would make the issue more complicated and bring up the basic meaning and figurative meaning, which have never been accepted as a criterion in the writing of compound verbs. Undoubtedly, this hypothesis will not only cause controversy over the spelling of many verbs, but will also make Kurdish orthography more difficult and will not benefit language users in practice. Therefore, in our opinion, based on the principle of consistency, the verbs “çê kirin” and “çê bûn” should be written separately like other compound verbs and the rule of separate spelling of compound verbs should be maintained without exception.

Ez xwarinê çê dikim.

Ev kar weha çê nabe.

Gender of the Name “Xelk/Xelq”

Gender is a complex issue in Kurdish grammar and orthography. From this point of view, the gender of some nouns varies according to region, and there is no criterion for determining which usage is correct and which is incorrect. As a practical solution, it is best to use such nouns in terms of gender as they are accepted in written language and dictionaries. Apart from this general problem, the gender of the noun “xelk/xelq” is even more complex, and is sometimes masculine and sometimes feminine,

depending on its usage in the same region. The noun has such a dual usage in Northern and Western Kurmanji publications, which leads to a clear inconsistency. In this context, it is inflected masculine when used as the first word in a phrase, but feminine when used as the last word of the phrase, as the oblique subject and object, and after prepositions. Since *Hawar*, this inconsistency has not been resolved and the gender of this noun has been used as a double standard.

(...) di nav xelkê xwe de rûdinin (Azîzan, 1934, r. 3). (masculine)

Xatirê xelkê bigirin (Alî Bedir-Xan, 1941, r. 3). (feminine)

Xelkê digot qey (...) (Sebrî, 1941, r. 7). (feminine)

Xelkê dikujim (Ûsif, 1941, r. 8). (feminine)

Despite this contradictory usage, in the Behdinan region, this noun is standardly inflected everywhere as a masculine noun. Therefore, we think it is more correct to use this noun in this way in Northern and Western Kurmanji as well. The following examples are taken from the work of a writer in the Behdinan region and show that the noun is used as a masculine noun in a standardized way everywhere.

Xwendekarekî ereb, xelkê Bexdayê bû (Hirorî, 1998, r. 56).

(...) rewşenbîrkirina xelkî (...) (Hirorî, 1998, r. 21).

(...) derew li xelkî bikirana (Hirorî, 1998, r. 84).

Di rastiye de vî xelkî bawerî bi van partiyên nemaye (Hirorî, 1996, r. 137).

Tirkiye di van rojan da xelkî dizoxîne (Hirorî, 1996, r. 154).

Origenism or Economicism

Considering the examples of different languages, three main methods can be mentioned in determining the writing system: traditionalist, originist and pronunciation-based (TDK, 1996, pp. VII). Although the principle of economicism is a general tendency of all the world's languages, and although every language over time gets rid of its difficult and heavy forms in terms of usage and prefers easier forms, in nations with an older writing culture, these easy forms remain limited to spoken language and are not applied in written language. This leads to differences between spoken and written language. In general, languages that became written languages before the modern period, built language academies earlier, and have an older written language tradition are traditionalist languages and mostly stick to their written traditions. In contrast, in languages that have undergone language planning in the modern period, the determination of language norms is based on the principles of origenism and economicism, and is often based on the pronunciation of the people.

Although the written history of Kurmanji Kurdish goes back to four hundred and five hundred years, this writing tradition does not become a basic source for Kurdish orthography due to the low literacy rate, the lack of an early Kurdish language academy, the fragmented state of Kurdish society, the differences in dialects and dialects, and the use of different alphabets by Kurds. Therefore, language planners in the modern period of the 20th century, while determining language norms, generally take the pronunciation of the people as a measure in word spelling. However, in addition to the above problems, due to the delay in Kurdish language planning and the fact that in Kurdish publications that emerged in different times and places, the authors of each region wrote based on their own region, we encounter a variant problem in Kurdish orthography. Due to this situation, after a while, language planners turn to the origin of the word to solve this problem and propose the principle of origenism to solve this problem. Therefore, if there are regional variations in the spelling of existing words, or if new forms that have undergone changes in the written language have not been established, origenism is followed as a solution. Based on the experience of the Mesopotamian Study Group, we can say that both of these principles are followed in the selection of words with different variants for the written language.

It is worth remembering that not all of the issues we will discuss in this category are related to the spelling of words, sometimes they are related to the general rules of the language. In this framework, in this section, based on the aforementioned principles, we will discuss the spelling of the verb “hatin”, the words that have undergone sound changes between the old and new forms, the problem of dropping and preserving short vowels, and the sound changes and spellings of words borrowed from Sorani Kurdish, and we will present our suggestions on this issue.

Spelling of the Verb “Hatın”

The verb “hatin” undergoes a phonetic change in the present and future tenses in almost all Kurmanji-speaking regions except Behdinan. When the present and future tense suffixes “di” and “bi” are added to the present tense root “hê” of this verb, the long vowels assimilate the short vowels, causing some sounds to drop and others to change. In this case, the present tense “di+hê” becomes “tê” and the future tense “bi+hê” becomes “bê”. The affirmative imperative form of this verb is completely irregular and deviates from the normal form of other verbs, taking the form “were” in the singular and “werin” in the plural. This shows that the spelling of this verb is exceptional and should be treated accordingly. In addition to being a basic verb, the verb “hatin” is also used as an auxiliary verb before transitive verbs, placing them in the passive voice. This is another feature that confirms the special status of this verb in Kurdish. In this respect, this verb is used more than any other verb and has to be repeated many times. The phonetic change and exceptional use of this verb is found not only in spoken language but also in the oldest texts of Kurmanji and is used in this form in almost all classical texts. Melayê Cizîrî and Ehmedê Xanî used this verb in the following phonetically modified form:

Muxbeçeyên meyfuroş her seherê tên sema (Cizîrî, 2010, pp. 19).

Sosin û sunbul bi mestî bên semayê rast û çep (Cizîrî, 2010, pp. 41).

Ew têne bi nuqteya rebî'î (Xanî, 2022, pp. 68).

Herçî ku wekîl e, bêt û rûnit (Xanî, 2022, pp. 113).

This is why, when Celadet Bedirhan started publishing *Hawar*, he used the phonetic variant of this verb. This verb form is therefore used among the Kurds of the Northern, Western and Diaspora. The following examples are taken from these publications:

Bi wan ve jînenigariyên şair û mirovên bijarte jî dê bên belav qirin (Hawar, 1932, pp. 1).

(...) bi teptepa dilan ve tên bihîstin (Alî Bedir-Xan, 1932, pp. 5).

Although the variant of this verb that has undergone sound changes has reached a standard position, due to the tendency towards originism in recent years, Mistefa Aydogan and the Kurmanci Study Group argue that the formation of this verb should be taken into consideration and sound changes should be accepted as a feature of the spoken language and the rule should be followed in writing, just like the Behdinan region. Therefore, they recommend using this verb in the present and future tense as “dihê” and “bihê” (Aydogan, 2012; KK, 2019). Although in the early 20th century this verb was used as “tê” like Kurmanji, and in the following years it was used as “dê” in the present tense, following the rule of other verbs, it should not be forgotten that in Sorani Kurdish the passivization of verbs is not done with the auxiliary verb “hatin”, so it is not used as much as in Kurmanji. In this respect, given the history and breadth of the sound-altered form of this verb, we argue that the sound-altered form of this verb, as seen in the classics and as practiced by Celadet Bedirhan, should be accepted as an exception.

Creating a Mixed Variant by Mixing Old and New Stems of Words

Apart from the verb “hatin”, in some other words, there is a dichotomy between the old form of the word and the changed form. In Kurdish, especially when the “h” sound falls, the vowels before this

sound change and a phonetic phenomenon occurs, and due to this phonetic situation, words such as “çehv, ruhn, kehni” turn into “çav, ron, kanî”. In some regions, such words are used in their old form, in most regions in their phonetically altered form, and in a limited number of places in a third variant that is a mixture of these two variants. Accordingly, the writers of each region transcribe these words in three different forms based on their own usage. Especially those who prefer the third variant use “cîh” instead of “cih” or “cî”, “kahnî” instead of “kehni” or “kanî”, and “bîhn” instead of “bêhn” or “bîn”. Hesenê Metê is an example of this usage. The author prefers this third variant in his works, using words like “bahs, bicahimin, fahm, cîh, rîh, goh” (2020, pp. 11, 19, 31, 34, 46, 57), “qahreman, mîh, rohn” (2022, pp. 8, 24, 67). Although this variant is used in limited areas among the people, in our opinion, this mixed form should not be used in writing and one of the two forms should be preferred, taking into account the prevalence of the other two forms and their establishment in the written language.

The Problem of Dropping or Preserving Short Vowels

Words with the vowels “e” and “i” or sometimes other long vowels in their final syllables are not pronounced when they are prefixed with any inflectional or derivational suffix. In Hawar, Celadet Bedirhan sometimes followed this colloquial usage and sometimes kept the original word. Since then, such words have been used arbitrarily in Kurmanji texts. In *Hawar*, on the one hand, the short vowels are dropped in the example of “li ber masan” (Sebrî, 1933, pp. 4), while in the example of “Mamosteyê gerok” (Hawar, 1941), the root of the word is retained and the dropping method is not followed.

Reşo Zîlan attributes the dropping of short vowels in Kurmanji to the practicality of spoken language and defends the preservation of the root of words in written language. Therefore, he states that “zavayê me” instead of “zavê me” would be a more accurate choice for writing and recommends the preservation of the root of the word in all cases as a basic rule of orthography (1996, pp. 211). From this point of view, he takes originism as the main criterion and expresses the reduction of sounds as a characteristic of spoken language and the preservation of sounds as a sign of written language.

Since we frequently encounter such examples, especially in the context of izafe, pedagogically, preserving the originals of words will provide a clear facility in language teaching. Thus, in language teaching, the original words will be distinguished from the izafe suffixes and these words will be more easily found in dictionaries and their meanings can be accessed. Although this rule has been widely accepted, some writers and language users still follow a path contrary to the written language by dropping these sounds under the influence of spoken language, which is obviously inconvenient for the establishment of the norms of the written language.

Voice Change Problem

Sound change is an important problem in folk usages based on originism and pronunciation. In this context, when some morphemes beginning with long vowels are added to monosyllabic words ending with the long vowel “ê”, a sound change occurs in the final sound of the word. In *Hawar*, Celadet Bedirhan, in the example of the words “dê, rê, pê”, takes the sound change as a basis and accepts the pronunciation of the words among the people as a criterion. On the other hand, after the strengthening of the originism tendency, Aydoğan and KK argue in their studies on orthography that the origin of the word should be preserved and the sound change should not be shown in the writing. As in the previous rule, in our opinion, it would be more beneficial for language teaching not to show the sound change in writing.

Economic form		Original form
dîya min	→	dêya min
pîyê te	→	pêyê te
rîya we	→	rêya we

The Problem of Spelling Words Borrowed From Sorani Kurdish

Within the framework of language planning and language refinement, there has been a good exchange of words between the Kurmanji and Sorani dialects of Kurdish since the early 20th century. Especially in recent years, the proportion of words borrowed from Sorani in Kurmanji has been increasing (See: Ergün, 2021). Although these words are generally used as they are in both dialects, for different reasons, sometimes the borrowed words are partially modified. In our opinion, within the framework of the general standardization of the Kurdish language, it would be more appropriate to use these words as they are in the source dialect. Although words used in Kurmanji are used as they are in Sorani, as in “derhêner, nakokî, bikarhêner, serokatî, guncaw” and many other words, we sometimes encounter examples of interference. Those who make these interventions are either trying to adapt these words to Kurmanji grammatical rules or to bring them closer to Kurmanji in terms of pronunciation. For example, although the word “serokatî” (serok+atî) is a well-established word among Kurds as a whole, KK interferes with this word and proposes “serokî” instead, with the intention of Kurmanjizing it and on the grounds that the suffix “-î” or “-tî” is used in Kurmanji for the suffix “-atî” in Sorani (2019, pp. 98). In our opinion, with this choice, KK not only renders a well-known and established word unrecognizable, but also harms dialect unity. Although such examples are rare, in the case of the word “guncaw” from Sorani, we see that new variants have been created in Kurmanji. In this context, some use the word as “guncav”, some as “guncan” and some as “guncayî”. When we look at the way this word is formed in Sorani, we see that it is derived as “gunca+w” as the past tense particle of the verb “guncan”. In this context, the Kurmanji variant “guncan” does not replace “guncaw” as the past participle of the verb “guncan”, and the change of “w” to “v” in the variant “guncav” has nothing to do with Kurmanji grammar and there is no logical consistency in such a sound change. Even though the “guncayî” variant is fully adapted to Kurmanji grammar, we believe that such a choice is unnecessary as it undermines the logic of consistency between dialects and is contrary to the understanding of bringing dialects closer to each other.

Conclusion

In this study, we have analyzed 15 articles related to Kurdish orthography based on the principles of functionality, facility, consistency, origenism and economicism. We can list the results of this analysis and our recommendations as follows:

1. In contrast to the Northern and Western system of oblique use of number nouns, the Botan and Behdinan system is both much easier and more functional in terms of creating semantic details. In this system, with one exception, all number nouns are used obliquely with the suffix “-ê”. In addition, unlike the Northern and Western systems, “-an” is not used as an oblique suffix in this system, so we can easily use this suffix to indicate the plurality and oblique case of decimal numbers and contribute to the elaboration of the meaning of Kurdish.

2. According to the dialect of the Kurds of Serhed and the Caucasus, the oblique use of passive and causative verbs causes semantic and morphological confusion, so we do not consider the oblique use of these verbs correct. Therefore, we recommend that the Kurds of these regions follow this rule, which has been established in the written language since *Hawar*.

3. Kurmanji Kurdish uses both “me-” and “ne-” for the negative imperative mood. When “ne-” is preferred for this tense, it will be confused with the negative of other tenses and Kurmanji Kurdish will differ from other dialects of Kurdish in this point. Therefore, like other dialects and languages belonging to the same language family, we recommend the use of the affix “me-” only for this modal in Kurmanji.

4. According to the principles of simplicity and fluency, when consecutive nouns are the same in plurality, the oblique suffix should be used only after the last noun, regardless of gender differences. However, if they are different in number, each noun should receive the oblique suffix separately to avoid semantic ambiguity.

5. The izafe suffixes of singular indefinite nouns are written in three different systems in written Kurdish. While two of these systems are internally consistent, the third does not comply with the principle of consistency. Among these three systems, we consider Celadet Bedirhan's system (-ek+î, -ek+e) to be more accurate in terms of both consistency and prevalence, and we recommend that only this system should be applied in written Kurdish.

6. Although linguistic names are nouns in terms of meaning, they are morphologically used as adjectives in a very large area and not in oblique form due to the relative suffix “-î”. In Botan and Behdinan regions, these nouns take oblique suffixes when used alone, but when used in phrases and with prepositions, they are used as adjectives like in other regions. In order to avoid this dichotomy, based on the principles of consistency and simplicity, we propose that language nouns should be treated as adjectives and not used in the oblique form, with the exception of language names everywhere.

7. In Kurmanji Kurdish, although the suffix “-an” is a plural oblique suffix, it is also sometimes used in derivational roles to derive place and person names. Although Celadet Bedirhan does not use some of these names in the inflected form based on popular usage, in our opinion, such names should be used in the inflected form everywhere, without exception, according to their new meanings. Otherwise, the inflectional case and its consistency, which is a grammatical rule of Kurdish, will be violated.

8. In order to overcome the widespread inconsistency in the spelling of the word “her” in Kurdish, the word “her” should be written separately everywhere unless there is a differentiation of meaning and function; but when it enters into a new meaning relationship with other words and is used in conjunction or adverbial functions, as seen in the example of the words “hertim, herwek, herçend, herweha, herwesa, herçiqas”, it should be written contiguously.

9. As an established rule in Kurmanji Kurdish, all words that form compound verbs are written separately from each other. In this context, although the verbs “çê kirin” and “çê bûn” are compound verbs consisting of an adjective and an auxiliary verb, the fact that they are written contiguously in most publications is a clear violation of this rule. In our opinion, there is no logical justification for writing these verbs contiguously and they should be written separately.

10. In Northern and Western Kurmanji, the noun “xelk/xelq” is masculine when used as the first word in a phrase, but feminine elsewhere. In Behdinan Kurdish, on the other hand, it is used as a masculine noun everywhere. According to the principle of consistency, this double standard should be eliminated and the noun should be used as masculine everywhere in Northern and Western Kurmanji.

11. The verb “hatin”, due to its frequent use and the weakness of the “h” sound in it, undergoes a sound assimilation and change along with the tense and modal morphemes in the present and future tenses. In this case, “dihê” becomes “tê” and “bihê” becomes “bê”. Due to the antiquity of this sound change, the prevalence of the new form, and the fact that it has become established in written language, we believe that the grammatically appropriate variant in the Behdinan region remains local and that the new form of the verb should continue to be used as the standard in written language.

12. Like the verb “hatin”, we also see sound change in other words with the sound “h” in them. Since this sound change does not occur in all regions, different variants of these words are formed as old, new and mixed variants. While the old variant complies with the principle of originism and the new variant complies with phonetic change, the mixed variant does not comply with both of these principles and should not be used in written language in any way, and we think that it is more correct to choose one of the remaining two variants by taking into account the prevalence and rate of use in written language.

13. When an affix beginning with a vowel is added to words with short vowels and sometimes long vowels in their final syllables, sometimes the final sound of the word is dropped and sometimes it is preserved. In order to prevent this arbitrary situation and to preserve the root of the word, we think that it is not appropriate to drop the vowel in such words.

14. When a vowel suffix is added to monosyllabic words ending in “ê” such as “dê, rê, pê”, the final sound of the word changes to “î” in spoken language. In such examples, we argue that the sound change should not be shown in the written language in terms of language teaching and the preservation of the root of the word.

15. Finally, we believe that words borrowed from Sorani Kurdish should be used as they are in the source dialect. Since this would serve both the consistency between dialects and the goal of dialectal rapprochement, such words should not be subjected to sound and grammatical changes in Kurmanji.

Disclosure Statements

1. Declaration of the contribution of the researchers: Apart from Zülküf ERGÜN, no one else contributed to the preparation of this study.

2. Conflict of interest: There is no conflict of interest.

3. Ethics Report: Since all the sources of this study are written and consist of the author’s observations, there is no need for ethical report approval

4. Research Model: This is a research article. In order to achieve the objectives of this study, description, comparison and analysis methods were used in the writing phase.

Destpêk

Rênivîs bi armanca yekxistina nivîsînê tê destnîşankirin û yek ji kar û armancên giring ên plandanîna zimanî ye. Hebûna normên rênivîsê yên rêkûpêk hem ji bo hêsankirina têgihîştin û xwendinê hem jî ji bo jinavbirina şêlûbûnên manayî û morfolojîk pêwîst in. Bi vî awayî di navbera bikarhênerên zimanî da têgihîştin xurt dibe û li dor normên hevbeş ên zimanê nivîskî di hemû qadên jîyanê da zemîna danûstendineke zelal û fambar çê dibe. Ev jî di hilgirtin û veguheştina zanyarîyan da hêz dide zimanê nivîskî û vê rola wî ya giring diçespîne.

Kurdîya kurmançî ji ber ku ji sedsala 20ê û vir ve di nav çend dewletên cîyawaz da bi sê alfabe û çendîn modelên cîyawaz ên rênivîsê tê nivîsîn heta niha jî bi tevahî di nav bikarhênerên wê da hevbeşîyeke rênivîsê çê nebûye. Herçend îro di nav piranîya kurmançîaxivan da modela Celadet Bedirxanî wek çavkanîya sereke bê dîtî jî di vê modelê bi xwe da jî hevgerîyeke tamam nayê dîtî û bi demê ra di gelek xalên wê da guherîn û çaksazî hatine kirin. Tevî vê, hîn jî hin mijarên aloz ên neçareserkerî mane. Ji salên 1980yan û vir ve bi nivîsîna hin gotar û pirtûkên li ser rênivîsê li ser van mijaran hin pêşnîyazên baş hatibin kirin jî hin mijar yan nehatine gotûbêj kirin yan jî nehatine çareser kirin. Em dikarin bibêjin ku di hinek mijaran da sergêjîyeke mezintir jî çê bûye.

Bêguman di dîyarkirina rênivîsa kurdî da gelek kêşe hene ku pêwîstîya wan bi çareser kirinê heye. Carekê pêvajoya plandanîna zimanê kurdî ji ber ku negihîştîye serî û di navbera zimanê devkî û nivîskî da çûnûhatineke xurt heye gelek caran nivîskar û bikarhênerên zimanî li gor devokên xwe dinivîsin. Ev jî dibe sedem ku hin pergalên hevta [biform] bikevin nav nivîsînê û hevnegirîya norman çê bibe. Ev dîyarde, ne tenê di nivîsîna bêjeyan da, carinan di asta rêzikên rêzimanê da jî derdikevin pêşîya me. Ji bo çareser kirina mijarên weha jî pêwîstî bi hin prensîban heye ku di hilbijartina yekê ji wan da arîkarîya me bikin.

Em di vê gotarê da ji bo çareser kirina kêşeyên weha di çarçoveya prensîbên bikarberî [functionality], hêsankarî [facility], hevgerî [consistency], repharêzî [origenism] û sivikkirinê [economicism] da 15 normên rênivîsa zimanê kurdî pêşnîyaz dikin û li dor van prensîban li ser hin xalên şêlû û çareser nekirî yên rênivîsa kurdî pêşnîyazên xwe dixin ber raya giştî ya plandaner û bikarhênerên zimanê kurdî. Bi raya me ev prensîb hem dê xizmeta zelalkirin û hûrgilîkirina manayî [elaboration of meaning] ya zimanê kurdî bikin hem jî arîkarîya hîndekeye hêsan û zû û xwendineke rewan û xweş bikin da ku bikarhêner di xwendin, têgihîştin û manakirinê da asê nebin. Hêjayê bibîrxistinê ye ku hin pêşnîyazên vê xebatê di xebatên berê da qet nehatine gotûbêj kirin û hinek jî di nav xebatên pêşî da bûne sedema dijberî û nakokîyan. Em di vê xebatê da bi piştbestina prensîbên navborî ji bo xalên gotûbêj nekirî normên xwe pêşnîyaz dikin û ji nav xalên nakok jî hilbijartinekê dikin û sedemên vê hilbijartinê li dor van prensîban destnîşan dikin.

Armanc

Plandanîna zimanî ji bo pêşvebirin û geşkirina zimanan karekî giring e û rênivîs jî yek ji şaxên vê qadê ye. Ji 1932yê û vir ve kurdîya kurmançî bi alfabeya latînî tê nivîsîn û karên kirdeyî yên rênivîsa bi vê alfabeyê jî ji vê demê ve dest pê kirîye. Herçend Celadet Bedirxan li ser alfabe, rêziman û ferhengê karên giring kiribin jî ji aliyê teorîk ve li ser rênivîsê xebateke taybetî nenivîsiye û rênivîsa xwe tenê bi awayekî kirdeyî cihbicih kirîye. Piştî damezirandina Enstîtuya Kurdî ya Parîsê hinek destkarî di vê rênivîsa kirdeyî da bê kirin jî bi awayekî rêkûpêk behskirina vê mijarê dereng dimîne. Herçend piştî 1997ê hin xebat hatibin nivîsîn jî hîna jî mijarên çareser nekirî yên rênivîsa kurdî hene. Ev xebat bi armanca gengeşekirin û çareser kirina hin xalên rênivîsa kurdî hatiye amadekirin û di hin mijaran da pêşnîyazên nû dixê ber raya giştî.

Rêbaz

Ev xebat di çarçoveya prensîbên bikarberî, hêsankarî, hevgerî, repharêzî û sivikkirinê da hin normên rênivîsa zimanê kurdî gengeşe dike. Ev prensîb stûnên giring ên paşxaneyê rênivîsê ne ku kêm

zêde di hemû zimanan da tèn raçavkirin. Dema ku prensîbên rênivîsê û armancên wê neyên destnîşankirin di tercîhkirina norman da bi tevahî kêfîyet dikeve rojevê û lihevkerina li ser normên hevbeş dijwar dibe. Em di vê xebatê da wek du şaxên sereke yên kurdîya kurmancî, kurmancîya bakurî-rojavayî û kurmancîya botanî-behdînanî berawird dikin û di çarçoveya prensîbên jorîn da tercîhên xwe yên li ser van pergalan dîyar dikin. Ji aliyê din ve em sê xebatên rênivîsa kurdî dikin serçavîya vê nîrxandinê ku ya yekem ji aliyê Arif Zêrevanî ve di 1997ê da, xebata duyem ji aliyê Mistefa Aydoganî ve di 2012ê da û ya dawî jî ji aliyê Komxebata Kurmancî ya Weqfa Mezopotamyayê ve di 2019ê da hatiye çapkirin. Li ser vê bingehe em di vê xebatê da rêbazên şayesandin, berawirdkirin û analîzê peyrew dikin.

Bikarberî û Hêsankarî

Eger di zimanî da ji bo heman dîyardeyê du pergal yan teşeyên hevta hebin ji bo zimanê nivîsînê di hîlbijartina yekê ji wan da divê bikarberîya wan li ber çavan bê girtin. Ji ber vê kîjan ji van pergal û teşeyan ji bo zelalîya manayê û hûrgilîkirina zimanî [elaboration] bikêr be divê ew bê hîlbijartin û plandanerên zimanî jî ve prensîbê li ber çavan bigirin. Ji ber zêdebûna zar û şêwezarên kurdî û nebûna zimanekî nivîskî yê hevbeş, bi demê ra gelek pergal û teşeyên hevta di zimanê nivîskî da bi cih dibin. Bi dîtina me di hîlbijartina van teşeyên hevta da divê prensîba bikarberî û hêsankarîyê bê peyrewkirin da ku sadekirin û berfîrehkirina zimanî bi hev ra pêk bên. Li gor tesbîten me mijarên tewanga hejmarnavan, tewandina lêkerên tebatî û dançêker, gireya nerênî ya raweya fermanî û dubarekirina gireyên tewangê li vê kategorîyê tèn û divê ev mijar li gor van prensîban bê çareserkerin.

Tewanga Hejmarnavan

Tewanga hejmarnavan yek ji wan pergalên hevta ye ku di kurmancî da bi du awayan derdikeve pêşîya me. Ji vî aliyê ve ji Botanê heta Behdînanê pergalek û ji kurmancîya bakurî heta rojavayî jî pergaleke din tê bikaranîn. Di pergala bakurî û rojavayî da hejmarnava yekê û yên ku bi yekê bi dawî dibin bi gireya tewangê ya mê (-ê), ji hejmara duyê heta nozdehê bi gireya tewangê ya pirhejmarîyê (-an) û ji bilî dehê hejmarên dehekî, sedekî, hezarekî, milyonekî û bêjeya “nîv”ê jî bi gireya tewangê ya nêr (-î)yê ditewin. Lê eger berî hejmarên dehekî, sedekî, hezarekî û milyonekî hejmareke din bê bikaranîn, ev hejmar dikevin bin karîgerîya hejmara pêşî û li gor zayenda wê ditewin ku mînakên mîna “ji du hezaran, ji bîst hezarî, ji yek û nîvê” nîşaneyê ve ne. Ji ber zêdebûna hûrgilîyên vê pergalê Komxebata Kurmancî ya Weqfa Mezopotamyayê vê pergalê di duwazdeh xalan da rêz dike (2019, r. 181-185) û ev jî ji aliyê pedagojîk ve zehmetîya vê pergalê nîşan dide. Tevî zêdebûna hûrgilîyên vê pergalê jî ji ber ku Celadet Bedirxan vê pergalê dipejirîne û di weşanên xwe da bi kar tîne di weşanên bakurî, rojavayî û dîyasporayê da ev pergal tê peyrewkirin.

Li hember vê dijwarî û zêdebûna qayîdeyan, pergala botanî û behdînî hêsantir e, lewra di vê pergalê da hemû hejmarnav mê tèn qebûlîkirin û bi gireya “-ê”yê tèn tewandin. Li aliyê din hejmarnav çend zêde bin û dawîya wan bi kîjan hejmareyê qedîyabe jî ji ber ku tenê hejmarek tèn hesibandin ne bi “-an”ê, hertim bi “-ê”yê tèn tewandin. Tekane awarteya vê pergalê ew e ku dema berî hejmarên dehekî, sedekî, hezarekî û milyonekî hejmarek tèn bikaranîn, ji ber pirhejmarîya wê hejmarê di şûna “-ê”yê da gireya “-an”ê tèn bikaranîn. Ev pergala hêsan, halê hazir li herêma Behdînanê di hemû weşan û pirtûkên xwendîngihan da tèn bikaranîn, di hin pirtûk û nivîsarên nivîskarên Colemêrg û Cizîrê da jî tèn dîtin û di mînaka xebata Arif Zêrevanî da wek pergala rênivîsê jî hatiye pêşnîyazkirin (1997, r. 72-74). Ji bo dîtîna û berawirdkirina van her du pergalên hevta li mînakên jêr binêrin:

Pergala bakurî û rojavayî ya tewanga hejmarnavan

Ew di 1941ê da çûye Amedê.

Bavê min di 1984an da çûye ber dilovanîya Xwedê.

Cegerxwîn di 1900î da ji dayik bûye.

Em nîvî dixwazin.

Ew du hezaran dixwaze.

Ez bîst hezar dolarî dixwazim.

Pergala botanî û behdînî ya tewanga hejmarnavan

Ew di 1941ê da çûye Amedê.

Bavê min di 1984ê da çûye ber dilovanîya Xwedê.

Cegerxwîn di 1900ê da ji dayik bûye.

Em nîvê dixwazin.

Ew du hezaran dixwaze.

Ez bîst hezar dolaran dixwazim.

Ji bilî vê hêsankarîya berbiçav bi dîtina me pergala botanî û behdînî ji bo çêkirina hûrgilîkirina zimanî bikarbertir e jî. Ev yek di tewanga hejmarnavên dehekî da aşkera xuya dibe. Di pergala bakurî û rojavayî da eger dawîya hejmarnavan bi “deh”ê biqede paşgira “-an”ê lê bi bîst, sih, çil, pêncî, şeş, heftê, heştê û nodê biqedin “-î”yê werdigirin. Li hember vê di pergala behdînî da ev cîyawazî nîne û hemû hejmarnav bê cîyawazî bi “-ê”yê ditewin. Loma jî eger em bixwazin bi rêya gireya tewangê cîyawazî bixin navbera hejmara ku bi “deh”ê diqede û her deh hejmarên dehekî, sîstema behdînî ji bo çêkirina hûrgilîkirina manayî rê dide me. Bi vî awayî “di 1910ê da” û “di 1910an da” ji aliyê manayî ve dibin tu tiştên cîyawaz, lewra di “di 1910an da” da behsa hejmarekê nayê kirin û di nav wê da ji 1910ê heta 1919ê deh hejmarên cîyawaz hene. Bi vî awayî ev cîyawazîya manayî dê bi du morfemên cîyawaz ên tewangê bên nişandan û ji aliyê mana û teşeyê ve rê li ber tevlihevîyekê bê girtin.

Ew di 1910an da hat Parîsê. (Pergala bakurî û rojavayî)

Ew di 1910an da li Parîsê maye. (Ji 1910ê heta 1919ê)

Ew di 1910ê da hat Parîsê. (Pergala botanî û behdînî)

Ew di 1910an da li Parîsê maye. (Ji 1910ê heta 1919ê)

Tewandina Lêkerên Tebatî û Dançêker

Li herêma Serhedê û di nav kurdên Kafkasyayê da lêkerên ku di nav avanîya tebatî [passive] û dançêker [causative] da tîn bikaranîn wek navdêrên asayî tîn tewandin û herwekî “hatin û dan” lêkerên bingehîn bin serederîya navdêran bi lêkerên tebatîkirî û dançêkerî tê kirin. Lê di rastîyê da ev cure lêker ji aliyê manayê ve du beşên temamkerên hev in û nabe ku pêkhateyeke vê tevahîyê bê tewandin û serederîya yekeyeke serbixwe pê bê kirin. Ji bilî zêdebûna bikaranîna tewangê û têkdana hevgerîya yekeyeke risteyî, di hin mînakên da tewandina beşa duyem a van lêkeran dibe sedema aloziya manayî jî. Ji ber vê divê lêkerên tebatîkirî û dançêkerî neyên tewandin da ku bi lêkerên navdêrî ra neyên tevlihevkin.

Ew hat xwarin.

Ew hat xwarinê.

Di mînaka pêşî da “hat xwarin” bi hev ra lêkera tebatî pêk tînin û ji aliyê mana û pêkhateya xwe ve yek in. Lê di mînaka duyem da “hat” û “xwarin” ji aliyê erk û manayê ve du bêjeyên cîyawaz in û biker yanî “ew” ji bo “xwarin”a şîvekê yan tiştêkî din hatîye û lêker tenê “hatin” e. Ji bilî tevlihevîya

manayî, di rewşên weha da tewandina lêkerê dibe sedema tevlihevîya pêkhatayên sereke yên rîsteyê jî, lewra di kurmançî da berkarên nerasterast ên arastekirinê li dû lêkeran di forma tewandî da tîn bikaranîn û dema pergala serhedî bê peyrewkirin ev her du jî ji aliyê teşeyê ve tevlihev dibin. Di mînaka navborî ya duyem da “hat” lêkera bîngêhîn e û “xwarin” jî berkara nerasterast e ku wek awarteya rîstesazîya kurdî piştî lêkerê tê bikaranîn û tewandin. Ji ber vê dema em lêkera “xwarin”ê di rewşa tebatî da bi kar binin û mîna pergala serhedî bitewînin dê lêker û berkar jî tevlihev bibin. Ev nîşan dide ku dema ev qayîdeya netewandina lêkerên tebatî neyê cihbicihkirin dê di hin mînakan da ji aliyê manayî û pêkhatayî ve alozî û şêlûbûn çê bibe. Ji ber rêgiritina vê yekê divê lêkerên tebatî mîna herêma Serhedê û kurdên Kafkasyayê neyên tewandin û pêgirîya kurdîya nivîskî ya îro bê kirin.

Ev hat birîn. (Ev: biker, hat birîn: pêveber)

Ev hat birînê. (Ev: biker, hat: pêveber, birînê: berkara nerasterast)

Nerênîya Raweya Fermanî

Nerênîya raweya fermanî di kurmançîya devkî da hem bi pêşgira “me-”yê hem jî bi pêşgira “ne-”yê çê dibe. Lê di zarên soranî û zazakî da û di zimanê hevmalbat ên mîna farisî da ji bo vê rewşê tenê “me-” tê bikaranîn. Ji ber vê yekê, herçend di zimanê devkî da her du awa hebin jî ji bo zimanê nivîskî hîlbijartina “me-”yê baştir e, lewra bi hîlbijartina vê formê hem di navbera zarên kurdî da hevgirtinek çê dibe hem jî nerênîya raweya fermanî û raweyên daxwazî û ragihandinî ji hev tîn cudakirin. Jixwe di deqên klasîk ên kurmançî da jî ev awa hatîye hîlbijartin û bi raya me divê nivîskarên hevçerx jî ne li gor devoka xwe, li gor van deqan binivîsin.

Namê ‘enbersikenê bêt ji ‘enber meke behs (Cizîrî, 2010, r. 59) (Nerênîya raweya fermanî)

Mutriban da nekevin çengê ji çeng (Cizîrî, 2010, r. 276) (Nerênîya raweya daxwazî)

Dîn çû neket bi dest me dînar (Xanî, 2022, r. 43) (Nerênîya dema borî ya nêzik)

Ew dê negirin li min çu herfan (Xanî, 2022, r. 53) (Nerênîya dema dahatî)

Ya Reb! Mede destê xelqê nasaz (Xanî, 2022, r. 53) (Nerênîya raweya fermanî)

Ji van mînakan derdikeve ku dema em ji bo nerênîya raweya fermanî “me-”yê tercîh bikin bê lêhûrbûna manayî û pêkhatayên din, dê nerênîya raweya fermanî ji nerênîya raweyên din bê veqetandin û bi tu awayî şêlûbûneke manayî û morfolojîk çê nebe.

Dubarekirina Gireyên Tewangê

Gireyên tewangê di zimanê kurdî da ji bilî tewangbarîya navdêran zayend û mêjera [hejmar] wan jî dîyar dikin. Ji ber vê dema ku navdêrên weha li pey hev bîn rêzkirin eger ji aliyê zayend û mêjerê ve di navbera wan da hevahengî hebe gireya tewangê tenê li dû navdêra dawî bê bikaranîn têr dike û hewce nake heman gire li dû her bêjeyekê bê dubarekirin.

Em xîyar û bacanan dikirin.

Ew Zeyneb û Şilanê dinase.

Em ji bo dîtina vî mar û gurî hatin bexçeyê ajelan.

Di mînaka pêşî da ji ber ku her du navdêr jî pirhejmar in û di mînakên din da jî ji ber ku her du navdêr yekhejmar û hevzayend in pêwîst nake heman gireya tewangê bi her du navdêran ra bê bikaranîn û ev yek dê herikbarîya zimanî lawaz bike. Lê eger ji aliyê mêjerê ve hevgirî nebe divê gireya tewangê ya her navdêrekî bi awayekî cuda bê dîyarkirin. Ev yek hem dê rê li pêşîya şêlûbûna manayî bigire hem jî bikarberîya zimanî baştir nîşan bide.

Em zebeşekê û hinek alûcan dikirin.

Ji bilî vê, eger her du navdêrên li pey hev, ji aliyê mêjerê ve yek bin lê ji aliyê zayendê ve cuda bin mîna ku Zêrevanî jî dîyar kirîye, raya me jî ew e ku hewce nake navdêrên weha bi awayên ji hev cuda gireyên tewangê wergirin û divê gireya tewangê li gor zayenda navdêra dawî bê bikaranîn. Lewra ji bilî çend awarteyên mîna bêjeya “dar”ê zayenda rêzimanî ji aliyê manayê ve tu kêşeyekê çê nake û dubarenekirina wan dê herikbarîya zimanî zêdetir bike.

Ez hesp û mehînê dibînim.

Ez mehîn û hespî dibînim (Zêrevan, 1997, r. 83).

Ew Ferhad û Şîrînê dinase.

Hevgirî

Hevgirî yek ji prensîbên giring ên rênivîsê ye ku pêgirnebûna wê dibe sedema tevlihevî û dijwarîya pergala nivîsînê û zêdebûna awarteyan. Ev jî li pêşîya hînkariya zimanî û perwerdeyê dibe kêşeyeke mezin. Ji ber vê normdanerên rênivîsê dema ku rêzîkekê daînin eger sedemêke beraqil nebe divê awarteyan çê nekin û wê rêzîkê bi awayekî yekgirtî bi cih binin. Li gor tesbîtên me awayê nivîsîna veqetandekên navdêrên yekhejmar û nenasyar, tewandina navên zimanan, tevlihevkirina erkên gireya “-an”ê, nivîsîna bêjeya “her”ê, nivîsîna lêkerên “çê kirin” û “çê bûn”ê û zayenda navdêra “xelk/xelq”ê mînakên berbiçav ên hevnegirîyê ne ku di rênivîsa kurdî da bûne sedema alozî û nelihevîyê.

Veqetandekên Navdêrên Yekhejmar ên Nenasyar

Veqetandekên yekhejmar ên nenasyar di zimanê axaftinê da bi sê awayên cîyawaz tîn bikaranîn. Ji nav van awayan Celadet Bedirxan ji aliyê dengî ve awayê veguherî yan jî fonetîk tercîh dike ku navdêrên nêr ên yekhejmar û nenasyar “-î”yê û yên mê jî “-e”yê werdigirin. Bi vî awayî guherîna dengî ya veqetandekên navdêrên yekhejmar ên nenasyar bi awayekî hevgirtî pesend dike û vî awayî di nivîsînê da dike qayîde. Li hember vê li herêma Behdînanê her wek awayê bikaranîna herêma xwe di navbera veqetandekên navdêrên asayî û yekhejmar da tu guherînekê çê nakin û di her du rewşan da jî ji bo navdêrên nêr “ê” û ji bo yên mê “a”yê bi kar tînin.

Ev her du tercîh ji hev cuda bin jî di navbera wan da hevgirî heye lê li hember vê li hin deverên kurmancî di mînaka veqetandekên navdêrên yekhejmar ên nenasyar da ev hevgirî nayê dîtin. Lewra navdêrên mê di her du rewşên nasyar û nenasyar da heman gireya “-a”yê werdigirin lê navdêrên nêr di rewşa nasyariyê da “-ê”yê û di rewşa nenasyariya yekhejmar da “-î”yê werdigirin û bi vî awayî hevgirîya di navbera wan da tîk diçe. Em van her sê awayan dikarin li ser van mînakan bibînin:

Awayê behdînî

Navdêrên nasyar

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlkê xweşik e.

Navdêrên nenasyar

Amed bajarekê mezin e.

Beybûn kulîlkeka xweşik e.

Awayê tîkel

Navdêrên nasyar

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlkê xweşik e.

Navdêrên nenasyar

Amed bajarekî mezin e.

Beybûn kulîlkeka xweşik e.

Awayê fonetîk

Navdêrên nasyar

Amed bajarê mezin e.

Beybûn kulîlka xweşik e.

Navdêrên nenasyar

Amed bajarekî mezin e.

Beybûn kulîlkeke xweşik e.

Ji ber karîgerîya normên Celadet Bedirxanî heta îro jî kurdên bakurî, rojavayî û dîyasporayê veqetandekên navdêrên yekhejmar û nenasyar bi awayekî hevgerî bi kar tinin û di navdêrên yekhejmar ên nenasyar da awayê fonetîk a veqetandekan dikin bingeh. Li hember vê berbelavî û cihgirîyê ji ber parastina reha wê ya eslî Mistefa Aydogan di xebata xwe ya *Rêbera Rastnivîsînê* da şewaza behdîni pêşniyaz dike û vê pratîktir û rasttir dibîne (2012, r. 170-172). Herçend ev her du tercîh di nav xwe da hevgerî bin jî Komîsyona Kurmancî ya Weqfa Mezopotamyayê ji van her du modelan cîyawaztir berê xwe dide awayê tîkel û vê hevgerîyê tîk dide. Bi vî awayî ji bo veqetandeka navdêrên nenasyar ên nêr guherîna dengî qebûl bike jî ji bo navdêrên mê vê guherîna li ber çavan nagire û vê rêkkestîna tîk dide (2019, r. 133-135). Herçend Komîsyona Kurmancî awayê fonetîk ê Celadet Bedirxanî jî wek awayê duyem qebûl bike û di vê tercîha xwe ya nû da xwe bispêre devereke kurmancîaxiv jî bi vê pêşniyaza xwe biryareke li dijî prensîba hevgerîyê dide û formeke sêyem tîne nav nivîsîna kurdî. Bi raya me madem di nav pîranîya kurmancîaxivan da veqetandeka navdêrên nêr piştî gireya “-ek”ê bi “î”yê guherîye û cihê xwe girtîye divê guherîna dengî ya veqetandeka navdêrên mê yên yekhejmar û nenasyar jî herwek Bedirxanî bê pejirandin da ku hevgerî bê parastin.

Tewandina Navên Zimanan

Tewandina navên zimanan mîna veqetandekên navdêrên yekhejmar ên nenasyar hem di nav bikarhênerên kurdî da hem jî di nivîsînê da bûye sedema tevlihevî û cotstandardiyê. Dema ku em ji aliyê mana û pola bêjeyan ve [word class] lê binêrin navê zimanan navdêr in û divê mîna hemû navdêrên din ên kurdî bîn tewandin. Lê ji ber rewşeke morfolojîk ku ev navdêr “î”ya nîsbetê werdigirin, di nav pîranîya kurmancîaxivan da ev navdêr wek awarte nayên tewandin. Herçend navên zimanan li herêmên mîna Behdînan, Hekarî û Botanê bi serê xwe bîn tewandin jî dema dibin ravekera navdêreke din yan di gel pêşdaçekan dibin destebêjeyê hokerî herwek herêmên din nayên tewandin. Ev jî nîşan dide ku ji aliyê tewangê ve navê zimanan awarte ne. Ev awartebûn li gelek herêman herçend bûbe qayîdeyê geştî jî li hin herêman hêştî pêvajoya xwe temam nekirîye û bi awayekî cotstandard tê bikaranîn. Arif Zêrevan wek nûnerê vê devera duyem bê ku vê mijarê di xebata xwe da gotûbêj bike navên zimanan bi serê xwe ditewîne lê di ravekan da natewîne û serederîya rengdêran bi wan dike. Bi vî awayî li van herêman navên zimanan hem wek navdêr hem jî wek rengdêrên tîk bikaranîn û ev bikaranîn jî dibe sedema sergêjanîyê.

Kurtekên adetî di kurdiyê de hêj baş rûnenîştine (Zêrevan, 1997, r. 91).

Zimanê kurdî hêj zimanekê zêndî ye (Zêrevan, 1997, r. 11).

Mistefa Aydogan û Koma Kurmancî jî mîna Zêrevanî bê ku bal bikêşin ser vê mijarê û jê ra normekê daîn bi awayekî kirdeyî navên zimanan bi serê xwe ditewînin, di gel destebêjeyên hokerî qet natewînin û di nav ravekê da jî bi awayekî kêfî carinan ditewînin û carinan jî natewînin.

(...) dê bersiva wê hewcedarîya girîng bide ku di warê standardîzebûna zimanê kurdî de heye (Aydogan, 2012, r. 5).

Herfên alfabeya kurmançiyê (Aydogan, 2012, r. 26).

(...) lê bergînda vî dengî di alfabeya îngilîzî de tune ye (Aydogan, 2012, r. 29).

Navê rojan, di kurmançiyê de bi awayekê geştî bi hûrdekan dest pê dikin (Aydogan, 2012, r. 55).

(...) ji bo her kesê ku bi kurmançî binivîse bibe çavkanî (...) (Aydogan, 2012, r. 5).

Di alfabeya kurmancîyê da 31 tîp hene (KK, 2019, r. 19).

Wekî dihê zanîn, hemû zimanên cîhanê bi alfabeya latînî nahên nivîsîn (KK, 2019, r. 58).

Ji bo nivîsîna kurmancîyê rêya herî baş ew e ku... (KK, 2019, r. 58).

Li hember vê cotstandardî û tevlihevîyê, di kurdîya bakurî û rojavayî da navên zimanan bi awayekî hevgrîtî nayên tewandin û serederîya rengdêran bi wan tê kirin. Herçend di *Hawarê* da em rastî hin mînakên tewandina navên zimanan bî jî Celadet Bedirxan û Kamiran Bedirxan di weşanên xwe da bi giştî navên zimanan natewînin û di nivîsînê da awayê bakurî û rojavayî pesend dikin. Bi bawerîya me jî bo ku em nekevin navê sergêjanî û hevnegrîyê û bikaranîna zimanî li ser bikarhêneran dijwar nekin divê em navê zimanan jî alîyê tewangê ve wek awarte qebûl bikin û li her cihî navên zimanan di forma rengdêran da bi kar bînin û netewînin. Dema weha be dê navên zimanan ne di hin rewşan da, di hemû rewşan da jî alîyê morfolojîk ve serederîya rengdêran bi wan bînin kirin û neyên tewandin. Di vê rewşê da dê li her cihî mînakên van nava herwek mînakên jêrîn bînin bikaranîn.

Ji zimanê kurdî hez dikim.

Ji kurdî hez dikim.

Bi kurdî diaxivim.

Tevlihevkirina Erkên Cîyawaz ên Gireya “-An”ê

Gireya “-an”ê di eslê xwe da gireya tewangê ya pirhejmar e û xwedî erkeke kêşanî ye. Lê di mînaka hin bêjeyan da carinan erkeke dariştinî jî digire ser xwe û navên hoz, cih, dezgeh û mirovan jî çê dike. Bi vî awayî di mînakên weha da jî erka xwe ya gireya pirhejmar a tewangî dûr dikeve û dibê gireyêke darêjer û manayeke nû dide bêjeya berî xwe. Ev bêje di rewşên weha da li gor referans û manaya xwe ya nû divê li cihê tewandinê bi gireya guncaw bînin tewandin û reha pêkhatiyên wê li ber çavan neyê girtin.

Celadet Bedirxan wek cihbicihkerê pêşî yê normên rênivîsa kurdî bi alfabeya latînî, herçend dîyar dike ku gireya “-an”ê navê eşîran û hin navên din jî çê dike û di mînaka “meha gulanê” da tewandina “gul+an”ê qebûl bike jî xwe dispêre bikaranîna nav gelî û dîyar dike ku navên hozên ku bi “-an”ê hatine çêkirin divê neyên tewandin. Ji bo vê jî mînakên “Ez ji Botan tîm” û “Ez çûme Xerzan”ê dide (Ali Bedir Han-Lescot, 2004, r. 96) û di weşanên xwe da tu car bêjeyên weha natewîne.

Bi bawerîya me jî ber ku di mînaka van bêjeyên da “-an” jî erka xwe ya sereke dûr dikeve, ev bêje manayeke nû werdigirin û gelek kes awayê pêkhatina wan naîne bîra xwe, netewandina wan, pergala tewangê ya kurdî bînpê dike. Ji ber vê li ser raya Mistefa Aydoğanî (2012, r. 161-164) û Komxebata Kurmancî (2019, r. 125) em tewandina van bêjeyan rast dibînin û divê manaya hevçerx a van bêjeyan bibe bîngê û li gor manaya xwe ya nû bînin tewandin. Ev yek hem dê piştgirî bide rêkheftin û hevgrîyê normên rêzimana kurdî hem jî di hînkirinê da hêsankariyekê çê bike.

Ez dê meha gulanê biçim Hewlêrê. (gul+an+ê)

Em ji Duhokê çûn Şêxanê. (Şêx+an+ê)

Mîranî ez dîtîm. (Mîr+an+î)

Nivîsîna “Her”ê

Bêjeya “her”ê di kurdî da bêjeyêke serbixwe ye û bi piranî wek rengdêr û kêman jî wek hokerê tê bikaranîn. Ji *Hawarê* û vir ve di bikaranîna vê bêjeyê da tevlihevîyêke berbiçav tê dîtî. Bi taybetî dema ku bi hejmarnavan ra tê bikaranîn bi piranî cuda bê nivîsîn jî di mînaka hejmarnava “du”yê da carinan pêve jî tê nivîsîn. Ev tevlihevî di weşanên kurdî dîyasporayê da jî tê dîtî. Ew jî dema ku “her”ê bi hejmarnava “du”yê ra bi kar tînin pêve lê gava ku bi hejmarnavên din ra bi kar tînin cuda dinivîsîn. Ev yek, bê ku jê ra sedemeke beraqil bê dîtî di *Bîngêhên Rastnivîsandina Kurdîyê* ya Arif

Zêrevanî da jî bi heman awayî hatîye bikaranîn. Ev awa bikaranîn bi dîtina me, bi awayekî aşkera li dijî pergala hevgeriyê ye û nabe ku awarteyeke weha bê çêkirin û divê ev jî wek mînakên jêrîn bê nivîsîn.

Her du xwendekar jî jêhatî bûn.

Ez her sêyan jî dinasim.

Em her gav tên bazarê.

Ji bilî hejmarnavan, bikaranîna “her”ê di gel bêjeyên din jî bi awayekî hevnegir carinan bi hev ve û carina jî cuda tê nivîsîn. Bi dîtina me mîna hemû navdêrên lêkdayî yên din di vir da jî eger “her” di gel bêjeyeke din ji alîyê mana û bikarberiyê ve di nav hev da bikelijin divê bi hev ve bîn nivîsîn lê eger rewşeke weha nebe divê cuda bîn nivîsîn. Ji vî alîyê ve ji ber ku di gihanekên lêkdayî yên mîna “herçend, herweha, herçiqaş”ê, daçeka “herwek”ê û di hokera “hertim”ê da ji alîyê mana û bikarberiyê ve guherîneke berbiçav çê bûye divê ev bêje bi hev ve bîn nivîsîn lê ji bilî mînakên weha ji ber ku “her” bêjeyeke serbixwe ye divê hertim cuda bê nivîsîn.

Herçend hûn hatibin jî ez nayê.

Herçiqaş min got jî ew nehat.

Ez vê qebûl nakim herweha nahêlim zimandirêjî bike.

Tu jî herwek min binivîse.

Ez hertim bêriya te dikim.

Nivîsîna Lêkerên “Çê kirin” û “Çê bûn”ê

Li gor Celadet Bedirxanî “di bihevebûna bêjeyan da qayîdeya gelemper ew e ku her bêje bi serê xwe bê nivîsîn” (1941, r. 11). Ji ber vê ji dema wî heta niha wek normeke cihgirtî hemû lêkerên lêkdayî û îdyomî jî hev cuda tîn nivîsîn. Tevî vê tesbîtê, bê nîşandana sedemekê di mînaka lêkerên “çê kirin” û “çê bûn”ê da vê qayîdeya xwe peyrew nake û wan bi hev ve dinivîse. Salên paşê Reşo Zîlan mîna ku bixwaze sedemekê ji bo vê yekê bibîne “çê”yê wek pêşgir qebûl dike û serederiya lêkerên dariştî bi lêkerên navborî dike (2006, r. 453-454). Lê aşkera ye ku “çê” ne pêşgir e û eger pêşgir bûya dê ji bilî van her du lêkerên arîkar ên ku tîn dawîya gelek navdêr û rengdêran û ji wan lêkerên lêkdayî yên têper û teneper çê dikin, dê berî hin bêjeyên din jî bihata bikaranîn û hin bêjeyên din jî dariştin. Li alîyê din “çê” wek rengdêr di zimanê kurdî da bi serê xwe jî tê bikaranîn û wek bêjeyeke serbixwe di ferhengên da cihê xwe girtîye (Farqînî, 2022, r. 466). Ji alîyê din ve li ser vê rengdêrê navdêreke mîna “çêyî” jî hatîye dariştin ku hevmanaya “qenci”yê ye.

Ji alîyê din ve hin kesên ku alîgirê pevnivîsîna van lêkerên lêkdayî ne dema ku di îsbatkirina pêşgîrbûna “çê”yê da dikevin tengasiyê vê carê berê xwe didin manaya wan û mecazîbûna wan wek delîla pevnivîsînê derdixin pêş. Lê eger mirov ji bo pevnivîsînê sedemeke weha derxe pêş ji bilî bînpêkirina cudanivîsîna lêkerên lêkdayî dê rê li ber hevnegiriyêke din jî veke. Lewra eger em mecazê wek qayîdeyê pevnivîsîna lêkerên lêkdayî binecih bikin divê em gelek lêkerên mîna “sor kirin” û “ron kirin”ê jî bi hev ve binivîsin ku ji manaya xwe ya sereke dûr ketine. Ev jî dê vê mijarê aloztir bike û di nivîsîna lêkerên lêkdayî da manayên sereke û mecazî bîne holê ku heta niha bi tu awayî di nivîsîna lêkeran da nebûye pîvan. Bêguman ev hîpotez ji bilî ku dê guman li ser nivîsîna gelek lêkerên kurdî çê bike dê barê rênivîsa kurdî girantir bike û tu sêdeke wê ya kirdeyî ji bo bikarhênerên zimanê nebe. Ji ber vê bi bawerîya me divê li gor prensîba hevgeriyê lêkerên “çê kirin” û “çê bûn”ê jî mîna lêkerên lêkdayî yên din ji hev cuda bîn nivîsîn û hevgeriya cudanivîsîna lêkerên lêkdayî bê parastin.

Ez xwarinê çê dikim.

Ev kar weha çê nabe.

Zayenda Navdêra “Xelk/Xelq”ê

Zayend yek ji mijarên aloz ên rêziman û rênivîsa kurdî ye, lewra zayenda hin navdêrên mîna “por, pîrç, mîlet, poz, sing”ê li gor herêm û navçeyan diguherin û mirov nikare rastî û çewtîya yekî ji van destnîşan bike. Navdêrên weha di zimanê nivîskî û ferhengên da bi piranî çawa hatibin nivîsîn wek çareserîyeke kirdeyî mirov dikare wan weha bi kar bîne. Ji bilî vê hevnegirtina giştî ya zayenda navdêran, zayenda navdêra “xelk/xelq”ê aloztir e û li heman herêmê bi du zayendên cîyawaz tê bikaranîn. Herwek tê zanîn ev navdêr di weşanên bakurî û rojavayî da li gor cihê bikaranînê hem wek navdêreke nêr hem jî wek navdêreke mê tê bikaranîn û dibe sedema hevnegirîyê. Ji ber vê ev navdêr dema ku wek raveker dibe bêjeya yekem a ravekê wek navdêreke nêr lê di rewşên raveberî, bikerî, berkarî da û piştî daçekan jî wek navdêreke mê tê bikaranîn. Ji *Hawarê* û vir ve ev hevnegirî nehatîye çareserkirin û zayenda vê bêjeyê bi awayekî cotstandard hatîye bikaranîn.

(...) di nav xelkê xwe de rûdinin (Azîzan, 1934, r. 3). (nêr)

Xatirê xelkê bigirin (Alî Bedir-Xan, 1941, r. 3). (mê)

Xelkê digot qey (...) (Sebrî, 1941, r. 7). (mê)

Xelkê dikujim (Ûsif, 1941, r. 8). (mê)

Li hember vê nakokîyê li herêma Behdînanê ev navdêr bi awayekî yekgirtî li her cihî wek navdêreke nêr tê bikaranîn. Ji ber vê em pêşnîyaz dikin di kurmançîya bakurî û rojavayî da jî ev navdêr bi vî awayî bê bikaranîn. Mînakên jêrîn ji berhemên nivîskarekî behdînî hatîye wergirtin ku li her cihî vê navdêrê bi awayekî yekgirtî wek navdêreke nêr bi kar tîne.

Xwendekarekî ereb, xelkê Bexdayê bû (Hirorî, 1998, r. 56).

(...) rewşenbîrîkirina xelkî (...) (Hirorî, 1998, r. 21).

(...) derew li xelkî bikirana (Hirorî, 1998, r. 84).

Di rastiyê de vî xelkî bawerî bi van partiyan nemaye (Hirorî, 1996, r. 137).

Tirkiye di van rojan da xelkî dizoxîne (Hirorî, 1996, r. 154).

Rehparêzî yan Sivikkirin

Di destnîşankirina pergala nivîsînê da mirov dikare behsa sê rêçikên sereke yên nerîtparêz, rehparêz û bilêvkirinê bike (TDK, 1996, r. VII) ku di mînakên zimanên cîyawaz da derdikevin pêşîya me. Herçend sivikkirin yan jî kurtkirin meyleke giştî ya hemû zimanan be û her ziman bi demê ra hin teşeyên xwe yên giran li ser zar û zimanî sivik bike û ber bi hêsaniyê ve biçe jî neteweyên ku xwedî nerîteke kevin a nivîsînê ne, van sivikkirinan di nivîsînê da nîşan nadin. Ev jî rê li ber wê yekê vedike ku bi demê ra di navbera zimanê nivîskî û axaftinê da cîyawazî çê bibin. Zimanên ku berî serdema modern dibin xwedî nerîteke nivîsînê û akademîyên xwe yên zimanî zû ava dikin bi piranî zimanên nerîtparêz in û di gel hin destkarîyan li ser nerîta nivîsîna xwe ya berê diçin. Li hember vê zimanên ku di serdema modern da dest bi plandanîna zimanî dikin di destnîşankirina normên xwe da di navbera rehparêzî û bilêvkirinê da diçin û tîne û bi piranî xwe dispêrin bilêvkirinê û di awayê nivîsîna bêjeyan da axaftina nav gelî dikin pîvan.

Herçend raborîya nivîsîna kurdîya kurmançî vegere çar sed pênc sad sal berê jî ji ber kêmbûna rêjeya xwendewarîyê, nebûna akademîyeke zimanî, parçebûna civaka kurdî, cîyawazîya zar û şêwezaran û hebûna alfabeyên cuda, ev nerît nabe serçavîya sereke ya dîyarkirina normên rênivîsa kurdî. Ji ber vê plandanerên serdema modern di sedsala 20ê da bi piranî xwe dispêrin bilêvkirina nav gelî ya bêjeyan û di dîyarkirina hin norman da sivikbûna ser zarî dikin binema. Lê derengketina plandanîna navendî ya zimanê kurdî û di dem û cihên cîyawaz da peydabûna weşan û nivîskarên herêmên cîyawaz rastîya guherteyên bêjeyan derdixê pêş. Loma jî piştî demekê plandanerên zimanî berê xwe didin reha bêjeyan û ji bo çareserkirina vê rewşê prensîba rehparêzîyê pêşnîyaz dikin. Ji ber vê halê hazir di hîlbijartina şeweyê nivîsîna bêjeyên kurdî da eger di nav herêman da cîyawazî hebin yan jî di nivîsînê da awayê

sivikbûyî cihê xwe negirtibe carinan pîvana rehparêzîyê jî wek rêyeke çareserîyê peyrew dikin. Em ji tecrubeya xwe ya komxebata Weqfa Mezopotamyayê dikarin bibêjin ku di nav guherteyên cîyawaz ên heman bêjeyê da ev her du prensîb jî tîn peyrewkirin.

Hêjayê bibîrxistinê ye hemû xalên vê kategorîyê bi awayê nivîsîna bêjeyan ve girêdayî nînin û carinan peywendîya wan bi hin rêzikên giştî yên zimanî ra jî heye. Bi vê riwangehê em dê di vê binbeşê da li ser van prensîbên navborî mijarên nivîsîna lêkera “hatin”ê, di nav formên kevin û sivik da guherîna dengî ya hin bêjeyan, kêşeya xistin yan parastina hin dengdêrên kurt, guherîna dengî û nivîsîna bêjeyên ku ji kurdîya soranî hatine wergirtin gotûbêj bikin û pêşnîyazên xwe bixin rû.

Nivîsîna Lêkera “Hatîn”ê

Ji bilî herêma Behdînanê hema bibêje li hemû deverên kurmancîaxiv lêkera “hatin”ê di demên niha û dahatî da ji aliyê dengî ve diguhere û sivik dibe. Ji ber ku reha dema niha ya vê lêkerê wek “hê”yê dimîne û piştî gireyên “di” û “bi”yê dengên xurt û dirêj, dengên qels û kurt asîmîle dikin, hinek deng dikevin û hinek jî vediguherin. Di vê rewşê da “di+hê”ya dema niha dibe “tê” û “bi+hê”ya dema dahatî jî dibe “bê”. Herçî erênîya raweya fermanî ya vê lêkerê ye bi tevahî jî rêzika asayî ya lêkerên din derdikeve û dibe “were” û “werin”. Ev jî nîşan dide ku ji aliyê nivîsînê ve ev lêker awarte ye û divê serederîyeke weha pê ra bê kirin. Li aliyê din “hatin” jî bilî ku lêkereke bingehîn e, di heman demê da lêkera tebatîkirina hemû lêkerên têper ên kurdî ye û ev jî cihê taybetî yê vê lêkerê berbiçavtir dike. Ji ber vê, rêjeya bikaranîna vê lêkerê ji hemû lêkerên din ên kurdî zêdetir dibe û gelek caran tê dubarekirin û bikaranîn. Ev awartebûn ne tenê di zimanê axaftinê da dimîne, di çavkanîyên herî kevin ên kurmançî da dikeve nav zimanê nivîsînê û di hemû klasîkên kurdîya kurmançî da tê bikaranîn. Mela û Xanî vê lêkerê bi awayê sivikkirî weha bi kar tînin:

Muxbeçeyên meyfuroş her seherê tên sema (Cizîrî, 2010, r. 19).

Sosin û sunbul bi mestî bên semayê rast û çep (Cizîrî, 2010, r. 41).

Ev têne bi nuqtêya rebî'î (Xanî, 2022, r. 68).

Herçî ku wekîl e, bêt û rûnit (Xanî, 2022, r. 113).

Ji ber vê rewşê Celadet Bedirxan jî dema ku dest bi weşandina *Hawarê* dike awayê sivik ê vê lêkerê dike bingeh û ji dema wî heta niha jî kurmançên bakurî, rojavayî û dîyasporayê vê lêkerê bi awayê kurt bi kar tînin.

Bi wan ve jînenigariyên şair û mirovên bijarte jî dê bên belav qirin (Hawar, 1932, r. 1).

(...) bi teptepa dilan ve tên bihistin (Alî Bedir-Xan, 1932, r. 5).

Tevî cihgîrbûna nivîsîna awayê sivik ê vê lêkerê ji ber xurtbûna meyla rehparêzîya van salên dawî Mistefa Aydogan û Koma Kurmançî pêşnîyaz dikin ku ev lêker li ser bingeha pergala dariştina xwe bê nivîsîn û sivikîrîna wê di zimanê axaftinê da bimîne. Ji ber vê pêşnîyaz dikin ku ev lêker wek “dihê” û “bihê”yê bê bikaranîn (Aydogan, 2012; KK, 2019). Herçend ev lêker di serê sedsala 20ê da di hin deqên kurdîya soranî da bi awayê “tê”yê bê bikaranîn û paşê ji bo rêzîkparêzîya dema niha bi forma “dê”yê bê guhertin jî divê em ji bîr nekin ku di kurdîya soranî da tebatîkirin ne bi lêkera “hatin”ê tê çêkirin û ev lêker mîna kurmançî zêde nayê bikaranîn. Dema em dîroka nivîsîn û berfirehîya bikaranîna wê li ber çavan digirin em di wê bawerîyê da ne ku ev lêker divê li ser nerîta klasîkan û Celadet Bedirxanî di forma sivik da bê bikaranîn û wek awarte bê pejirandin.

Tevlihevîkirina Rehên Kevin û Sivik ên Bêjeyan û Çêkirina Awayekî Têkel

Ji bilî lêkera “hatin”ê di hin bêjeyên din da jî dubendîya reha bêjeyan û awayên wan ên sivik derdikeve pêşîya me. Bi taybetî dema ku dengê “h”yê dikeve, ev yek dibe sedem ku dengdêrên berî wê

jî biguherin û rûdaneke fonetîk çê bibe. Ji ber vê rewşa fonetîk jî “çehv” dibe “çav”, “ruhn” dibe “ron”, “kehnî” dibe “kanî” û hwd... Bêjeyên bi vî awayî li hin herêman li ser reha kevin, li gelek herêman li gor forma sivik û li hin deverên sîncard jî bi formeke têkel a kevin û sivik tîne bikaranîn. Hêjayê gotinê ye ku ev forma têkel hem li dijî repharêziyê hem jî li dijî guherîna fonetîk e. Ji ber vê, nivîskarên ku xwe dispêrin vê devera lokal “cih” yan “cî”yê wek “cîh”ê, “kehnî” yan “kanî”yê wek “kahnî”yê û “bêhn” yan “bîn”ê jî wek “bîhn”ê dinivîsin. Ji bo vê em dikarin berhemên Hesênê Metêyî wek mînak nîşan bidin ku di berhemên xwe da di mînaka bêjeyên “bahs, bicahimin, fahm, cîh, rîh, goh (2020, r. 11, 19, 31, 34, 46, 57), “qahreman, mîh, rohn”ê da (2022, r. 8, 24, 67) gelek caran vî awayê têkel bi kar tîne ku hem li dijî reha bêjeyê ye hem jî li dijî guherîna wê ya fonetîk e. Herçend ev awa li hin deverên berteng bîne bikaranîn jî bi bawerîya me nabe ku ev awayê têkel di nivîsînê da bê bikaranîn û li gor berbelavî û cihgirîya bêjeyên weha jî zimanê nivîskî yan divê reha kevin yan jî forma sivik bê tercîhkirin.

Kêşeya Xistin yan Parastina Dengdêrên Kurt

Bêjeyên ku bi piranî di kêteya wan a dawî da dengdêrên kurt ên mîna “e” û “î”yê hene û carinan jî dengdêrên dirêj hene, dema ku gireyêke kêşanî û yan jî dariştinî werdigirin dengdêrên dawî yê reha bêjeyan di bilêvkerinê da tîne xistin. Celadet Bedîrxan di *Hawarê* da carinan vî prensîba nav gelî peyrew dîke û carinan jî reha bêjeyê diparêze. Ji ber vê jî dema wî heta niha di gelek nivîsarên kurmancî da ev bêje bi awayekî kêfî û bê pergal tîne nivîsin. Bo nimûne di *Hawarê* da jî aliyekî ve di mînaka “li ber masan” da (Sebrî, 1933, r. 4) dengê kurt tîne xistin li aliyekî din di mînaka naznavê “Mamosteyê gerok” da (Hawar, 1941) reha bêjeyê tîne parastin û sivikkirin nayê peyrewkirin.

Li hember vî hevnegirîyê Reşo Zîlan di *Kurmancîyê* da dîyar dîke ku herçend bêje di zimanê axaftinê da bîne sivikkirin jî divê di nivîsînê da reha wan bê parastin. Ji ber vê di şûna “zavê me”yê da nivîsîna “zavayê me”yê rasttir dibîne û vî wek pîvaneke rênivîsê destnîşan dîke (1996, r. 211). Bi vî awayî di vî mijarê da repharêziyê dîke pîvana sereke û xistina dengdêrên kurt wek taybetmendîya zimanê axaftinê û nîşandana wan jî wek taybetmendîya zimanê nivîsînê destnîşan dîke.

Ji ber ku di mînaka veqetandekana da ev kêşe gelek caran derdikeve pêşîya me bi dîtina me jî jî aliyê pedagojîk ve di nivîsînê da parastina reha bêjeyan dî hêsanîyê çê bike. Bi vî awayî wergirên zimanî dî bi hêsanî veqetandekana û reha bêjeyan jî hev veqetînin û bikarin bêjeyan wek yekeyeke serbixwe di ferhengan da bibînin. Ev rêzik herçend bi awayekî berfireh hatibe qebûlkirin jî hîn jî hin kes di bin karîgerîya zimanê axaftinê da di nivîsarên xwe da awayê sivik bi kar tînin û ev jî jî bo cihgirbûna rêzîkên rênivîsê karekî ne baş e.

Kêşeya Guherîna Dengî

Guherîna dengî di mijara repharêzî û bilêvkerina gelî da kêşeyeke girîng e. Hin morfemên ku bi dengdêreke dirêj dest pê dikin dema ku tîne ser bêjeyên yekîte yê ku bi “ê”ya dengdêra dirêj diqedin, di dengê dawî yê bêjeyê da guherîneke fonetîk çê dibe. Celadet Bedîrxan di *Hawarê* da di mînaka “dê, rê, pê”yê da guherîna dengî dîke pîvana rênivîsê û xwe dispêre bilêvkerina wan bêjeyan. Li hember vî jî ber meyla xurtbûna repharêziyê, Aydoğan û KK di xebatên xwe yê rênivîsê da pêşnîyaz dikin ku di bêjeyên weha da guherîna dengî neyên nîşandan. Ji bo nasîna reha bêjeyê û hêsanîyê hînkariya zimanî em jî di wê bawerîyê da ne ku bêjeyên weha li gor reha xwe bîne nivîsin û guherîna dengî di nivîsînê da neyên nîşandan.

Awayê Sivikkirî

dîya min

→

pîyê te

→

rîya we

→

Awayê Rehparêz

dêya min

pêyê te

rêya we

Nivîsîna Bêjeyên ku ji Kurdîya Soranî Hatine Wergirtin

Ji serê sed sala 20ê û vir ve di çarçoveya plandanî û petîkirina zimanî da di navbera kurmançî û soranî da danûstendineke baş a bêjeyan çê dibe. Bi taybetî di van salên dawî da rêjeya bêjeyên ku ji soranî hatine wergirtin di kurmançî da her ku diçe zêde dibe (bnr: Ergün, 2021). Ev bêje di her du zaran da bi piranî wek xwe bîn wergirtin jî ji ber sedemên cîyawaz carinan di wan da guhertin jî tên çêkirin. Bi raya me ji bo hevgerîna zimanî divê ev bêje herwek zarê serçavî bîn bikaranîn. Herçend bêjeyên mîna “derhêner, nakokî, bikarhêner, serokatî, guncaw” û gelekên din herwek kurdîya soranî bîn bikaranîn jî carinan mirov rastî formên destkarîkirî jî tê. Kesên ku formên weha bi kar tînin yan dixwazin rêzîkên rêzimana kurmançî bi ser van bêjeyan da bisepînin yan jî bilêvkirina wan nêzî kurmançî bikin. Bo nimûne tevî ku di nav hemû kurdan da bêjeya “serokatî”yê (serok+atî) cihê xwe girtibe jî bi mebesta kurmançîkirina vê bêjeyê bi hinceta ku li şûna paşgira “atî”ya soranî di kurmançî da “î” yan “tî” tê bikaranîn, KK vê bêjeyê wek “serokî”yê bi kar tîne (2019, r. 98) ku ji bo hemû bikarhênerên kurdî xerîb e. Herçend ev bikaranîn kêmtir jî di nivîsîna bêjeya “guncaw”ê da jî gelek guherteyên kurmançî çê dibin ku hin kes vê bêjeyê wek “guncav”ê, hinek wek “guncan”ê û hinekên din jî wek “guncayî”yê bi kar tînin. Dema em berê xwe didin vê bêjeyê em dibînin ku ev bêje di kurdîya soranî da li ser reha dema borî ya lêkera “guncan”ê wek partîsîpa dema borî (gunca+w) hatiye dariştin. Ji vî alîyî ve em dikarin bibêjin ku ji ber ku di forma raderî da ye carekê “guncan” bi tu awayî cihê “guncaw”ê nagire, herçê “guncav” e ne li rêzimana kurmançî tê ne jî sedemeke beraqil a guherîna dengî tê da heye. Herçend “guncayî” forma rast a kurmançîkirina wê be jî bi raya me ji bo hevgerîna û lihevneziqbûna her du zarên kurdî çêkirina standardên cîyawaz ne baş e û ne pêwîst e jî.

Encam

Me di vê xebatê da li gor prensîbên bikarberî, hêsankarî, hevgerî, rehrêzî û sivikîrinê 15 xalên rênivîsa kurdî gengeşe kirin û em dikarin encam û kurteya pêşniyazên xwe yê li ser van babetan weha destnîşan bikin:

1. Di tewanga hejmarnavan da li hember pergala bakurî û rojavayî pergala botanî û behdînî gelek hêsa ye û ji bo çêkirina hûrgilîyên manayî jî bikarbertir e, lewra di vê pergale da ji bilî awarteyekê hemû hejmarnav bi “-ê”yê ditewin. Ji bilî vê jî sîstema bakurî û rojavayî cudatir ji ber ku di sîstema botanî û rojavayî da gireya “-an”ê ji bo tewangê nayê bikaranîn em dikarin vê paşgirê ji bo tewandina hejmarên dehekî bi kar bînin û hûrgilîyeke manayî li zimanê kurdî zêde bikin.

2. Li gor bikaranîna devoka kurdên Serhed û Kafkasyayê tewandina lêkerên tebatîkirî û dançêkerî dibe sedema aloziya manayî û morfolojîk. Ji ber vê em di rewşên weha da tewandina van lêkeran rast nabînin û pêşniyaz dikin kurdên van herêman jî pêgirê vê rêzika rênivîsa kurdî bin ku ji *Hawarê* û vir ve cihgir bûye.

3. Di kurdîya kurmançî da ji bo gireya nerênîya fermanî hem “me-” hem jî “ne-” tên bikaranîn. Lê di gireya nerênîya raweya fermanî da dema ku “ne-” bê hîlbijartin ev awa hem bi nerênîyên raweyên din ra tevlihev dibe hem jî di vê xalê da kurdîya kurmançî ji zarên din ên kurdî dûr dikeve. Ji ber vê herwek zarên din û zimanên hevmalbat ên îranî, em pêşniyaz dikin ku ji bo vê di zimanê nivîskî da tenê “me-” bê bikaranîn.

4. Li gor prensîbên hêsankarî û rewanîyê navdêrên ku li dû hev tên bikaranîn eger ji alîyê mêjerê ve mîna hev bin bê ku mirov bala xwe bide cîyawazîya wan a zayendî divê tewang tenê di dawîya navdêra paşî da bê bikaranîn. Lê eger mêjera wan cuda be ji bo rêgirîya aloziya manayî divê her navdêr cuda bê tewandin.

5. Veqetandekên navdêrên yekhejmar û nenasyar halê hazir di kurdîya nivîskî da bi sê awayan tên bikaranîn. Du pergale di nav hevgerîyê da ne lê pergalek li dijî prensîba hevgerîyê ye. Em ji nav van

her sê pergalan ji ber hev girî û berbelavîya wê awayê fonetîk ê Celadet Bedirxanî (-ek+î, -ek+e) pesend dikin û pêşnîyaz dikin ev awa di kurdîya nivîskî da wek norm bê pejirandin.

6. Navên zimanan herçend ji aliyê manayê ve navdêr bin jî ji ber wergirtina “-î”ya nîsbetê li herêmeke berfireh ji aliyê morfolojîk ve wek rengdêr tên bikaranîn. Herçend li hin deverên mîna Botan û Behdînanê ev navdêr bi serê xwe bîn tewandin jî di nav ravekê da û di gel pêşdaçekan serederîya rengdêran bi wan tê kirin. Ji ber ku navên zimanan li hin cihan wek navdêran û li hin cihan jî wek rengdêran neyên bikaranîn li gor prensîbên hev girî û hêsankariyê em pêşnîyaz dikin ku navên zimanan wek awarte bîn dîtin û ji aliyê morfolojîk ve serederîya rengdêran bi wan bê kirin û neyên tewandin.

7. Gireya “-an”ê di kurdîya kurmançî da tevî ku gireya pirhejmar a tewangê ye jî hin caran ji vê erka xwe dûr dikeve û wek gireya dariştinî jî tê bikaranîn û navê cih yan kesan çê dike. Herçend Celadet Bedirxan li gor bikaranîna nav gelî hin ji van navdêran netewîne jî bi raya me divê ev navdêr li gor manaya xwe ya nû bîn tewandin. Lewra netewandina wan hem rêzîkên zimanî aloz dike hem jî hev girîya tewangbarîya zimanî têk dide.

8. Ji ber ku di nivîsîna bêjeya “her”ê da nelihevîyeke berbelav heye li ser nivîsîna vê bêjeyê em pêşnîyaz dikin ku eger guherîneke manayî yan jî erkî çê nebe divê “her” weku bêjeyeye serbixwe bê dîtin û cuda bê nivîsîn lê di mînakên “hertim, herwek, herçend, herweha, herwesa, herçiqas”ê da dema ku di gel hin bêjeyên din dikeve nav peywendîyeke nû ya manayî û di erka gihanek yan jî hokerê da tê bikaranîn divê pêve bê nivîsîn.

9. Di rênivîsa kurdîya kurmançî da wek rêzîkeke cihgirtî hemû beşên lêkerên lêkdayî ji hev cuda tînin nivîsîn. Tevî ku “çê kirin” û “çê bûn” lêkerên lêkdayî ne û ji rengdêr û lêkereke arîkar pêk tînin jî di piraniya weşanên kurdî da ev lêker herwek lêkerên dariştî bi hev ve tînin nivîsîn. Bi bawerîya me tu sedemeke beraqil a vê bikaranîne nîne û divê ev lêker jî mîna hemû lêkerên lêkdayî yê din ji hev cuda bînin nivîsîn.

10. Navdêra “xelk/xelq”ê di kurmançîya bakurî û rojavayî da wek raveker nêr lê di rewşên din da wek navdêreke mê tê bikaranîn. Li hember vê di kurmançîya behdînî da li her cihî wek navdêreke nêr tê bikaranîn. Ji bo hev girtinê û rakirina cotstandardiyê divê di kurmançîya bakurî û rojavayî da jî ev navdêr li her cihî wek navdêreke nêr bê bikaranîn.

11. Lêkera “hatin”ê ji ber bikaranîna zêde û qelsîya dengê “h”yê di demên niha û dahatî da vediguhere û tê da rûdaneke fonetîk çê dibe. Di vê rewşê da “dihê” dibe “tê” û “bihê” jî dibe “bê”. Ji ber dêrînbûna vê guherîne, berbelavîya wê û cihgirtina wê di kurdîya nivîskî da em pêşnîyaz dikin ku awayê sivikbûyî bê bikaranîn.

12. Herwek “hatin”ê di hin bêjeyên din da jî guherînen dengî çê dibin ku di wan da dengê “h”yê heye. Lê ev rewş ne sertaserî ye û li hin herêmên din jî ev bêje li gor reha xwe ya dêrîn tînin bikaranîn. Herî dawî ji bilî van her du forman li hin deverên berteng jî formeke tîkel a reha kevin û sivikbûyî bi hev ra tînin bikaranîn. Ji ber ku ev awayê sêyem li dijî reha kevin û peresendina fonetîk e, em pêşnîyaz dikin ji nav reha kevin û sivik bi raçavkirina rêjeya bikaranîne û berçavgirtina zarên din ên kurdî yek ji van forman bê hilbijartin.

13. Bêjeyên ku di kîteya wan a dawî da dengdêrên kurt û carinan jî dengdêrên dirêj hene dema ku gireyeke ku bi tîpa dengdêr dest pê dike werdigirin carinan dengdêra wan a dawî tê parastin carinan jî tê xistin. Ji bo rêgirtina vê kêffiyetê û nasîna bêjeyê em xistina van dangan di zimanê nivîskî da rast nabînin.

14. Hin bêjeyên mîna “dê, rê, pê”yê ku di dawîya wan da dengê “ê”yê heye dema gireyeke din a bi dengdêr werdigirin ji aliyê bilêvkirinê ve dengdêra wan a dawî bi “î”yê diguhere. Di mînakên weha da jî ji aliyê hêsankariya pedagojîk ve em prensîba reharêzîyê rast dibînin û pêşnîyaz dikin ku ev bêje jî li gor eslê xwe bînin nivîsîn.

15. Herî dawî di wergirtina bêjeyên kurdîya soranî da em destkariyê rast nabînin û formên cihgirtî li gor rêzimana kîjan zarî dibe bila bibe divê di zarê din da bi heman awayî bê bikaranîn. Ji ber vê di van salên dawî da bêjeyên ku ji kurdîya soranî hatine wergirtin divê mîna xwe bînin bikaranîn.

Derbirînên Ravekirinê

- 1. Dîyarkirina Rêjeya Beşdarîyê:** Di amadekirina vê gotarê da ji bilî keda Zülküf ERGÜN beşdarîya tu nivîskarekî din çê nebûye.
- 2. Nelihevîya Berjewendîyê:** Tu nelihevîyeke berjewendîyê nîne.
- 3. Rapora Etîkê:** Ji ber ku çavkanîyên vê xebatê hemû nivîskî ne û ji çavdêrîyên nivîskarî pêk tên pêwîstî bi pesendkirina rapora etîkê nîne.
- 4. Modela Vekolînê:** Ev gotareke vekolînî ye. Ji bo gihîştina armanca vê xebatê di pêvajoya nivîsîna vê xebatê da rêbazên şayesandin, berawirdkirin û analîzê hatine bikaranîn.

References

- Alî Bedir-Xan, Q. (1932). Edebiyata welatî. *Hawar*. (1), 5.
- Alî Bedir-Xan, K. (1941). Tefsîra quranê. *Hawar*. (27), 1-3.
- Ali Bedir Han, C- Lescot, R (2004). *Kürtçe grammer*. Avesta.
- Aydogan, M. (2012). *Rêbera rastnivîsînê*. Weşanxaneya Rûpelê.
- Azîzan, H. (1934). Kurd û kurdistan bi çavê biyaniyan. *Hawar*. (24), 1-3.
- Cizîrî, M. (2010). *Dîwan*. S. Dilovan (Amad.). Nûbihar.
- Ergün, Z. (2021). Çend kêşeyên veguhestinê ji kurdîya soranî bo kurdîya kurmancî. *Nûbihar Akademî*. (15), 11-46.
- Farqînî, Z. (2022). *Ferhenga Kurdî-Tirkî*. Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Hawar (1932). Armanç, Awayê xebat û nivîsandina hawarê. *Hawar*. (1), 1-2.
- Hawar (1941). Têxistiyên vê hejmarê. *Hawar*. (28).
- Hirorî, S (1996). *Kurê Zinarê Serbilind*. Weşanên Nûdem.
- Hirorî, S (1998). *Evîn û Şewat*. Weşanên Nûdem.
- Komxebata Kurmancî (2019). *Rêbera rastnivîsînê*. Weqfa Mezopotamyayê.
- Metê, H. (2020). *Kitêba salê*. Avesta.
- Metê, H. (2022). *Deftera sor*. Avesta.
- Sebrî, O. (1933). Ji dûr ve. *Hawar*. (21), 4.
- Sebrî, O. (1933). Tarîxa kurd û kurdistanê 2. *Hawar*. (41), 6-7.
- TDK (1996). *İmlâ kılavuzu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ûsif, (N). (1941). Gulê. *Hawar*. (29). 8-9.
- Xanî, E. (2022). *Mem û zîn*. H. Zana (Amad.) (Çapa 6ê). Nûbihar.
- Zêrevan, A. (1997). *Bingehên rastnivîsandina kurdîyê (kirmancî)*. Nefel.
- Zîlan, R. (1996). Çend pirsên rastnivîsînê. *Kurmancî*. (19), 211-212.
- Zîlan, R. (2006). Pêşgirên kurmancî. *Kurmancî*. (39), 453-454.